

BYSTRICKÝ PERMON

Banskobystrická revue pre popularizovanie vedy, umenia a cestovného ruchu

Ročník XVII.

Číslo 2.

Jún 2019

HISTORICKÉ ZÁHADY Z OKOLIA BANSKEJ BYSTRICE

Pre turistov prechádzajúcich po modrej turistickej značke z Malachova – 460 m n. m. Malachovskou dolinou smerom na sedlo Tri kríže – 1175 m n. m. v Kremnických vrchoch sa v jednom momente pri stúpaní objaví skalné bralo po ľavej strane s osadenou drevenou (vyzerá ako kovová s hnedým náterom) tabuľou pripomínajúcou niečo, čo sa udialo členovi rodu Radvanský – Karolovi. A práve čo sa stalo a kedy sa to stalo, je pre nás dodnes záhadou hraničiacou s tajomstvom.

TABUĽA NA SKALE V MALACHOVSEJ DOLINE

Následne na tieto otázky sa vynárajú ďalšie otázniky súvisiace s osobou Karola Radvanského ako napríklad: *kde je pochovaný – kde má hrob?, v ktorom roku zomrel* Pri akej príležitosti bola táto tabuľa osadená, a prečo práve na tomto mieste v prírodnom prostredí?

Na niektoré ďalšie otázky máme odpoveď, a to je, kedy sa narodil: v roku 1835.

Text nachádzajúci sa na samotnej drevenej tabuľe je: 16 IHS OO, pod nimi sú písmená A.M.D.C. Ďalej RENOVATUM A.1886 a úplne dolu meno CAROLO RADVANSKÝ.

Detail tabule na skale v Malachovskej doline

Ale pozor! Pri detailnejšom prezeraní obrázku na zväčšenom priestore počítača som zrazu s ničoho nič objavil niečo viac, než len čo je možné vidieť pri prechádzaní popri skale s tabuľou. Zrazu som objavil ďalšie číslice 18 74, 11 7A, možno aj podpis autora prvýkrát osadenej tabuľe.

Toľko technických faktov, ktoré som opísal z tabuľe.

Pokračovanie na str. 2.

Šesť osobností, ktoré formovali Mestské múzeum v Banskej Bystrici

„Veľa zbierať, ale rozvážne vystavovať, toto heslo pomôže múzeám, ktoré takto splnia svoje poslanie.“ (Kornel Divald)

Stredoslovenské múzeum je najstaršou muzeálnou inštitúciou v meste Banská Bystrica a druhou najstaršou inštitúciou v kraji. Tento rok oslávi 130. výročie od svojho založenia a 110. výročie od otvorenia Mestského múzea (dnešného Stredoslovenského múzea). Pri jeho vzniku a rozvoji stáli osobnosti, ktoré svoj život a prácu zasvätili histórii a s ňou spojenú prácu v múzeu. Predstavme si šesť osobností, ktoré zásadným spôsobom ovplyvnili vznik a vývoj muzejníctva v našom meste.

Prvé kroky k muzeálnosti

Žiadosť na vznik *Mestského múzea* predložil Dr. Štefan Holesch, jej vypracovaním ho poveril Hospodársky výbor mesta 8. februára 1889. Oficiálna história *Mestského múzea* – dnes *Stredoslovenského múzea* – sa začala písať 12. júla 1889, kedy Banskobystrická mestská rada spolu s hospodárskym výborom odporučila začať s činnosťou múzea.

V roku 1891 sa uskutočnila prvá delimitácia predmetov z Mestského archívu do múzea. Išlo približne o 200 kusov zapísaných pod 113 položkami. Zbierka obsahovala vojenskú zbroj a výstroj, chladné a palné zbrane, mestské artefakty, mestské súdne a popravné meče, zástavy, rôzne banícke artefakty a portréty.

Pokračovanie na str. 7.

JURAJ JÁNOŠÍK ZBOJNÍČIL AJ V KREMICKÝCH VRCHOCH

Na jeseň r. 1712 v Kremnických vrchoch ozbíjal Juraj Jánošík so svojou družinou Jána Radvanského (* 2. 12. 1666, Batizovce – † 7. 4. 1738, Banská Bystrica-Radvaň). Ján Radvanský v r. 1685 vstúpil do povstaleckej armády proti Habsburgovcom. Po potlačení Tökölyho povstania ho spolu s otcom v Banskej Bystrici-Radvani zaistili a postavili pred mimoriadny súd generála Caraffu v Prešove, po otcovej poprave ho prepustili. Roku 1703 sa stal blízkym spolupracovníkom vodcu stavovského povstania Františka II. Rákoczyho: 1704 komisár v Sedmohradsku. Po uzavretí Satmárskeho mieru a amnestii sa vrátil domov. Bol vyslancom Zvolenskej stolice na uhorských snemoch 1712 – 1715, 1722 – 1723, 1728 – 1729.

Ján Radvanský IV.

SPOZA PLOTA 1/2019

Takto pred rokom som informoval čitateľov Bystrického permona o pretrvávajúcej absencii Slovenska na najväčšom a majdôležitejšom veľtrhu turistického ruchu v Európe, na CMT v Stuttgarte. V kútku duše som dúfal, že sa vrchnosť v Bratislave (Prešporuku) Penta City spamätá a prijme patričné opatrenia, ktoré by opäť umožnili našu úspešnú účasť na CMT, ktorá aj tento rok zaznamenala ďalšiu rekordnú účasť vystavovateľov a návštevníkov.

Nestalo sa tak a slovenský cestovný ruch stratil zasa jeden rok. Ako keby sme nestáli o obrovský záujmový potenciál rekordného počtu návštevníkov CMT 2019 o našu krásnu krajinu. Zdá sa však, že dlhodobú ignoráciu dôležitosti cestovného ruchu pre hospodárstvo a propagáciu Slovenskej republiky zo strany vládnucích elít môžu pomaly nahradiť myšlienky systémových zmien v tejto oblasti, ktoré sa v posledných mesiacoch dostali na verejnosť.

V tieni aktuálnych politicko-spoločenských tém sa začína nahlas uvažovať o zriadení ministerstva pre cestovný ruch a šport. Propagátormi tejto myšlienky sú predseda NRSR A. Danko spolu s vedením Zväzu podnikateľov v cestovnom ruchu na Slovensku. Novozriadené ministerstvo by malo zlúčiť všetky doposiaľ roztrieštené rezortné kompetencie a ľudské zdroje a konečne odstrániť pretrvávajúcu lajdáckosť v propagácii Slovenska v zahraničí. V prvom rade by sa mali vytvoriť profesionálne rámcové podmienky na čo najskoršie dobehnutie zameškaného a naštartovanie dynamického rozvoja cestovného ruchu na Slovensku ako jedného zo stabilných pilierov na príjmovej strane štátneho rozpočtu. Ministerstvo by mohlo začať pracovať už koncom tohto roka, za predpokladu, že dôjde k dohode v koalícii a že sa v štátnom rozpočte na r. 2020 nájdú finančné prostriedky na vytvorenie účelového fondu na krytie jeho nákladov.

Nesporne dobrý nápad. Lenže... Všetci dobre vieme, že cesta od zrodu dobrej myšlienky až po jej úspešnú realizáciu je na Slovensku nezriedka „cesta zarúbaná“. Jednou z najväčších prekážok je pretrvávajúci nezaujem politikov, či už koalíčných alebo opozičných o problematiku cestovného ruchu na Slovensku. Pokiaľ sa predsedovi NR SR nepodarí presvedčiť svojich koalíčných partnerov o potrebe zriadiť už tento rok nové ministerstvo, ktoré im v dohľadnej dobe „nič neprinesie“, je táto iniciatíva odsúdená na neúspech. Po parlamentných voľbách na jar 2020 bude mať nová vládna koalícia iné starosti, ako sa zaoberať so zriadením nového ministerstva, s jeho personálnym obsadením a s finančným zabezpečením atď. Takže budeme si musieť v najlepšom prípade počkať najmenej jeden rok, kým by tento nový štátny orgán zameraný na cestovný ruch a šport, mohol začať fungovať. Do akej miery by vedenie ministertva vedelo naplniť všetky očakávania najmä tých doteraz zanedbávaných regiónov Slovenska (aj toho nášho bystrického) ukáže čas. Obávam sa, že prioritné budú – tak ako doteraz - hlavne Bratislava a Vysoké Tatry. Viac mi zatiaľ pohľad do krištáľovej gule neprezradil.

Jedno je však isté: spoliehať sa na to, že vrchnosť v Bratislave či už v súčasných dezolátnych štruktúrach, alebo v novom ministerstve niečo podstatné urobí pre náš bystrický región, je naivné a znamená to strácanie času.

Nedá sa nič robiť, z prešporského miniobláčika nám nepopriš, treba sústrediť vlastné sily a vyvinúť maximálne úsilie a tvorivú fantáziu na získanie finančných prostriedkov potrebných na pokrytie projektov prioritného významu (máme ich tu plnú povalu).

V tomto kontexte by určite nezaškodilo dôrazne pripomenúť predsedovi VUC-ky jeho predvolebné sľuby o vytvorení priaznivých podmienok pre zinten-

zívnenie propagácie bystrického regiónu a naštartovanie cestovného ruchu na vyššej úrovni, ako sa tu dialo doteraz. Po vyše jeden a pol roku v funkcii by sa dal od vedenia VUC-ky očakávať signifikantný posun v tejto oblasti, čiak?

Dôkazom úspešného završenia neúnavného úsilia viacerých ľudí bolo založenie Centra architektúry L. E. Hudeca a najnovšie otvorenie stálej expozície o živote a diele bystrických rodákov, staviteľa Juraja Hudeca a jeho syna, architekta svetového rangu Ladislava Eduarda Hudeca. Slávnostné otvorenie sa konalo za prítomnosti veľvyslanca Číny, ministerky kultúry SR, viceprimátora mesta, hlavných architektov Maďarska a Slovenska, rodinných príslušníkov a ďalších významných osobností. Aj toto je jeden z príkladov, ako sa dá zhodnotiť intelektuálny potenciál, vytrvalosť a nadšenie lokálpatriotov, za čo im patrí vysoké uznanie!

4. mája sme si pripomenuli storočnicu tragickej smrti gen. M. R. Štefánika, jednej z najväčších osobností slovenských dejín. Aj toto okružie výročie opäť nastolilo otázku dôstojného zaobchádzania s pamiatkou vedca, politika a štátnika, ktorý sa významnou mierou zaslúžil o svoj národ. Jednou z foriem trvalého prejavu úcty k osobnostiam takého významu akým gen. M. R. Štefánik nesporne bol, sú sochy resp. pamätníky na prominentných verejných priestranstvách. Pomníky venované významným osobnostiam nielen symbolicky zvyrazňujú ich význam a zásluhy, ale svojím umeleckým stvárnením umocňujú ich prínos pre prehlbovanie národného povedomia. Neprítomnosť pomníkov významných osobností svedčí o – mierne povedané – nevsimavom, ba ľahostajnom vzťahu spoločnosti k vlastným dejinám. Národná identita sa zachováva a posilňuje nielen cez „povinné čítanie“ a televízne relácie typu „Najväčší Slovák“, ale je živé aj nepriamo, podvedome, keď denno-denne prechádzame okolo sochy niektorého národného dejateľa a vnímame ho ako prirodzenú súčasť nášho života.

Zoznam pomníkov významných osobností národných dejín je v našom meste pomerne krátky. Na Hornom, dnes Moyzesovom námestí, stojí súsošie Š. Moyzesa a K. Kuzmányho, v Národnej ulici sa nachádza busta J. Dekréta-Matejovie, v Radvani je pomník A. Sládkoviča, a potom....? Pamätník SNP je venovaný pamiatke padlým z protinacistického odboja a pod Urpínom, neďaleko Malej stanice stojí socha osamoteného partizána. Počas II. sv. vojny stála na tomto mieste socha gen. M. R. Štefánika, ktorý v našom meste našiel takpovediac „politický azyl“. Sochu sem preniesli z Komárna po okupácii južného Slovenska horthyovským Maďarskom. Z areálu pomníka bol pekný výhľad na celú Národnú ulicu a opačne, z námestia, cez prechod do Národnej ul. bolo vidieť sochu generála Štefánika v plnej nádhere. Po skončení vojny ju do Komárna vrátili. Socha je dnes ozdobou námestia pred domom Matice slovenskej v Komárne. Od tých čias tu pod Urpínom v uvoľnenom areále stojí socha neznámeho partizána.

Mesto Banská Bystrica by určite získalo na „pridanej hodnote“, keby sa rozhodlo splatiť morálny dlh a konečne si uctílo pamiatku gen. M. R. Štefánika a venovalo mu dôstojný pomník v klasickej podobe (v rovnošate generála), umiestnený na prominentnom mieste niekde v centre. Priam ideálnym miestom by bol parčík poníže Národného domu, ktorý nadväzuje na Nábřeží M. R. Štefánika. Pamätník by určite prispel k posilneniu národného povedomia, hlavne u mládeže a naše mesto by si upevnilo čelnú pozíciu v súťaži najatraktívnejších miest Slovenska.

No a potom (alebo už hneď teraz?) by sa mohlo začať uvažovať o pomníkoch pre L. Štúra a Mateja Bella.

Dušan Klimo

HISTORICKÉ ZÁHADY Z OKOLIA BANSKEJ BYSTRICE

TABUĽA NA SKALE V MALACHOVskej DOLINE

Pokračovanie zo str. 1.

Rozlúštenie textu by mohlo byť nasledovné:

I H S – je grécky monogram zložený z troch písmen (iota, eta a sigma) pre prvé tri písmena v mene, ktoré pri Ježišovi používali od 3. storočia ako skratku. „Svätý Ignác z Loyoly prijal monogram v jeho pečati ako generál spoločnosti Ježiša (1541), a tak sa stal symbolom jeho inštitútu. I H S bol niekedy nesprávne chápaný ako „Ježiš Hominum (alebo Hierosolymae) Salvador,“, t.j. Ježiš, Spasiteľ človeka (alebo Jeruzalema = Hierosolymae).

A.M.D.C. – Ad Majorom Dei gloriam – latinsky – motto Spoločnosti Ježišovej jezuitov. To znamená „pre väčšiu slávu BOHA“.

Albo aj:

A	–		
M	– 1000	1	H S O
D	– 500	6	O
C	– 100		

A. 1600 ?! rok ?

Renovatum – obnovené

Jedno z možných vysvetlení je aj vyjadrenie historika Vladimíra Sklenka v blogu Výlet na bájný Veleštúr, v ktorom opisuje trasu, kde pri jednom z bodov Tabuľa na brale „sa vypína drevená tabuľa, pripomínajúca smrť šľachtica Karola Radvanského, ktorého tu v roku 1600 zabil pri poľovačke krvilačný medved“.

Avšak otázky vyššie položené sú zatiaľ dodnes nezodpovedané a na rozlúsknutie tohto tajomstva je istotne treba viac. Ak niekto z čitateľov vie podať viac informácií na adresu redakcie vaše zistenia, faktá a iné dôkazy.

Ján Vicen

DESAŤROČIE ARCHEOLOGICKÉHO VÝSKUMU KAŠTIEĽA RADVANSKÝCH

Kaštieľ Radvanských pozná z Bystričanov asi každý. Výrazná historická architektúra ukrytá za korunami stromov medzi sídliskovými panelákmi. V súčasnej dobe prechádza konečne tento historický skvost po dlhej dobe márneho čakania generálnou rekonštrukciou. S ňou je spojený aj komplexný pamiatkový výskum. V rámci neho boli realizované výskumy umelecko - historický, architektonicko - historický a archeologický. V našom článku oboznámime verejnosť s výsledkami archeologických výskumov ktoré boli v rámci kaštieľa realizované za posledných 10 rokov.

V kaštieli boli doteraz realizované dve etapy predstihového výskumu pred jeho obnovou, ktoré sú jedinými doterajšími dokumentovanými archeologickými aktivitami na území areálu kaštieľa. Prvý výskum bol realizovaný v rokoch 2008 - 2009 pod vedením E.Hraškovéj zo spoločnosti Ithaka BB, s.r.o, na výsledky tohto výskumu nadväzovala druhá etapa predstihového výskumu v roku 2015, ktorú realizoval Pamiatkový úrad SR. S. Katkin – G. Brežňanová – M. Fratričová – M. Miňo – Z. Rusko. V rokoch 2016 - 2018 bol realizovaný záchranný archeologický výskum vyvolaný budovaním inžinierskych sietí a rekonštrukciou podkrovia objektu. Výskum realizovalo Stredoslovenské múzeum (M. Kvietok) a neskôr spoločnosť Midland Adventure, s.r.o. (M. Kvietok, V. Kvietková, R.Hrončíak)

Výskum v rokoch 2008 a 2009

overil zvyšky základového muriva zaniknutej nárožnej bašty v ohradnom múre kaštieľa a zistil dláždenie prístupovej komunikácie do kaštieľneho areálu medzi ev. a.v. kostolom a kaštieľom. Archeologický výskum v roku 2015 preskúmal viaceré prvky záhradnej architektúry na území kaštieľneho parku, ktorý vznikol v 19. storočí. Zároveň doložil prvky pevnostnej architektúry zo 16. stor. vo forme priekopy na S strane nádvorja.

K najväčším archeologickým odkryvom došlo v rokoch 2016 a 2017. Vzhľadom na skutočnosť, že počas budovania IS došlo k výrazným zemným zásahom na pomerne veľkej ploche, získali sme archeologickým výskumom pomerne dobrú predstavu a stratigrafiu po obvode kaštieľa a možných plôch vhodných na výskum v budúcnosti. Vplyv na osídlenie priestoru kaštieľa mala najmä skutočnosť, že sa nachádzal nad sútokom Hrona a Malachovského potoka v blízkosti hlavnej komunikácie spájajúcej Zvolenskú a Turčiansku kotlinu. Tá prechádzala zhruba v miestach dnešnej Sládkovičovej ul. Pôvodne sa na mieste dnešného kaštieľa nachádzal pred jeho výstavbou výraznejší „ostroh“, ktorý bol, podľa získaných archeologických nálezov, osídľovaný s väčšou či menšou intenzitou v jednotlivých obdobiach praveku a stredoveku. Jadro staršieho osídlenia sa muselo nachádzať v mieste najstaršej architektúry resp. nádvorja kaštieľa. Úplný obraz o tejto aktivite už asi nezískame, pretože pri výstavbe a prestavbách kaštieľa za posledných 500 rokov, ako aj pri budovaní parku v 19. stor., došlo k výraznému zásahu do pôvodného terénu.

Osídlenie miesta kde dnes stojí kaštieľ začalo snáď už v období eneolitu - neskorej doby kamennej (4. – 3. tisícročie pred Kr.), kedy definitívne prenikajú pravekí obyvatelia do horských údolí stredného a horného Hrona. Dokladom tejto aktivity môže byť kolekcia štiepanej industrie získaná v západnom predpolí kaštieľa. Kolekcia sa až nápadne podobá súboru získanému v roku 2013 pri výskume eneolitického sídliska na Moskovskej ulici. V tomto období sa v miestach západne od dnešného kaštieľa nachádzala minimálne jedna nadzemná kolová stavba zvyšky ktorej boli odkryté počas výskumu v roku 2017. Bol by to tak už druhý doklad prítomnosti eneolitických populácií na území mesta. Ich prítomnosť spájame s objavením rudných ložísk v priestore Španej Doliny, Poník a Ľubietovej ako aj využívaním kamennej suroviny v priestore Kremenej na Horných Pršanoch.

Ďalším obdobím, ktoré už máme jednoznačne doložené aj archeologickými nálezmi je doba laténska (3.-2.stor. pred Kr.). V tomto prípade by sme mohli hovoriť už aj diferenciacii priestoru pôvodného „ostrohu“. V jeho juhovýchodnej časti sme v roku 2016 objavili skupinu piecok čo by mohlo nasvedčovať na výrobný areál. Čo sa týka funkcie piecok je otázne

k čomu slúžili. Zrejme o železiarsku produkciu sa nejednalo. Vnútro pecí bolo bez akejkoľvek trosky. Na hrnciarske pece sú zistené objekty malé. Ich počet (4) na pomerne malom priestore však nasvedčuje na väčšiu výrobnú aktivitu. Samotné obytné a ďalšie hospodárske stavby sa zrejme nachádzali západne od kaštieľa. Túto skutočnosť by mohli dokladať menšie sídliskové jamy datované laténskou keramikou. Ak uvážime, že v danom priestore údolia Hrona je prevažne severo - južné prúdenie vzduchu je to aj logické. Dym z pecí takto len minimálne zasahoval do života tunajšej komunity. Je teda možné, že niekedy v priebehu 3. a 2. stor. pred Kr. sa v polohe Radvanského kaštieľa nachádzal laténsky dvorec.

Radvanský kaštieľ na dobovej rytine

V tomto smere nadobúda informácia o keltských minciach nájdených v areáli kostola Panny Márie na Hôrke v roku 1669 na nový rozmer.

Za veľmi dôležité považujeme nálezy z obdobia včasného stredoveku (8. – 10. stor.). Víťaným spôsobom tak dopĺňajú štruktúru slovan-ských sídlisk v priestore Zvolenskej kotliny od Zvolena po Slovenskú Ľupču. Dnes už je, vzhľadom na výrazne pozmenený terén, zrejme nemožné zistiť či nami identifikovaný nálež polozemnice na západnej strane kaštieľa a kultúrnej vrstvy na sva-hu severovýchodne od kaštieľa sú súčasťou väčšieho sídliska prípadne dvorca. Veľmi lákavou sa totiž ukazuje myšlienka na to, že v priestore súčasného kaštieľa sa nachádzal

pôvodný dvorec predkov rodiny Radvanských. Aj pomenovanie prvého známeho príslušníka rodu z 13. stor. (Radun, Raduan) môže poukazovať na starobylý slovan-ský pôvod rodu. Na základe nálezov môžeme však z určitou povedať, že už najneskôr v 9. stor. bola poloha osídlená. Je otázkou ďalšieho výskumu zistiť či osídlenie pokračovalo západným smerom k ulici Sládkovičovej resp. severným smerom do údolia Malachovského potoka.

Ďalším obdobím, ktoré máme doložené je obdobie vrcholného a mladšieho stredoveku (14. – 15. stor.). Dokladajú to situácie na severozápadnom predpolí kaštieľa. V hĺbke viac ako 150 cm sa tu našla výrazná vrstva spáleného výmazu stien objektu zrubovej konštrukcie a jej ílovitá podlaha. Sú dokladom toho, že pred tým než sa tu postavila prvá murovaná stavba niekedy na prelome 15 a 16. stor., stál tu dvorec zrubovej konštrukcie, ktorý evidentne zanikol požiarom. K jeho zániku mohlo dôjsť niekedy v polovici 15. stor. v nepokojných rokoch konfliktov bratříkov pod vedením Jána Jiskru z Brandýsa a vojsk Jána Hunyadyho.

Na troskách tohto dvorca vzniká na prelome 15. a 16. stor., v rámci hospodárskej konjunktúry mesta a okolia, nové feudálne sídlo. Bolo tvorené dvoma solitérnymi objektami, ktoré tvorilo najstaršie jadro kaštieľa. Objekty boli zrejme súčasťou väčšieho areálu s dnes už zaniknutým opevnením. Obrannú priekopu z tohto obdobia zachytil výskum z roku 2015. Jeden z objektov sa nachádzal v severnom krídle dnešného kaštieľa. Išlo o 2-priestorový podpivničený objekt, ukončený cimburím. V dnešnom západnom krídle bol identifikovaný ďalší pravdepodobne 1-priestorový objekt. Postupne v priebehu stáročí bolo sídlo Radvanských postupne prestavané do dnešnej podoby. Prestavby výrazným spôsobom zmenili tiež charakter okolia kaštieľa. Z murovaných objektov bol už v minulosti zistený priebeh baroknej kamennej kanalizácie v západnom predpolí kaštieľa. Táto odvádzala odpadové vody do Malachovského potoka Mladšie úpravy spojené s budovaním parku dokladajú rôzne kamenné drenážne kanálky zistené po obvode kaštieľa, ktoré zároveň vysušali murivá stavby a privádzali vodu do parku. Pri juhovýchodnej bašte predpokladáme v období novoveku kamennú hospodársku prístavbu, murivo ktorej sa nám podarilo identifikovať vo výkope pre areálový vodovod.

Ako vidieť za posledných desať rokov sme dospeli k veľmi dobrým poznatkom umožňujúcim nám rekonštruovať dejiny miesta na ktorom stojí dnešný kaštieľ. Zároveň sú pre archeológiu hodenou rukavicou k ďalšiemu odkrývaniu najstaršej histórie nielen Radvane ale aj samotného územia mesta Banskej Bystrice.

Martin Kvietok

MEDENÉ SÚVISLOSTI Pokračovanie z predchádzajúceho čísla 2019 - 01

V dnešnom pokračovaní sa už budeme venovať veciam a udalostiam, ktoré so vznikom Banskej Bystrice bezprostredne súvisia. Minule sme si vysvetlili proces vzniku miest a dôvody, prečo sa obyvatelia Rímskej ríše tak ochotne vydávali do neznáma. Tu si vysvetlíme niektoré menej známe pojmy.

Lokátori

Toto boli ľudia špecifickí práve pre obdobie vrcholného stredoveku, ktorí v procese osídľovania východu zohrali rozhodujúcu úlohu. Slovo lokátor pochádza z latinčiny (lat. *col*)*locare* „prideliť“, „prenajať“, „zriadiť“, „usídlit“; aj „*magister incolarum*“); v dnešných pojmoch bol lokátor stredoveký manažér, ktorý bol (z poverenia vládcu alebo zemepána) zodpovedný za zúrodnenie, premeranie a pridelenie novo sprístupnenej krajiny. Na tieto účely verboval osadníkov, na potrebný prechodný čas (počas kľčovania lesov, stavby prvých domov, prípravy pôdy na obrábanie) im poskytoval obživu a obstarával pracovné prostriedky a nástroje (osivo, ťažné zvieratá, železné pluh a pod.). Zohrával teda dôležitú úlohu pri zakladaní dedín a miest, ako aj pri zúrodňovaní dovtedy neobhospodarovanej pôdy tak počas „vnútornej kolonizácie“, ako aj neskôr pri osídľovaní východu. Samozrejme, nerobil to zadarmo, na úspešnom priebehu mal svoj hospodársky aj spoločenský podiel.

Lokátori boli najčastejšie príslušníkmi nižšej šľachty alebo meštianstva, často vykonávali vážene povolania. Predpokladom pre výkon tejto činnosti boli okrem toho dostatočné skúsenosti, resp. na tie časy dobré vzdelanie. Existujú aj správy o jednoduchých sedliakoch, ktorí sa uplatnili ako lokátori, ale takíto boli výnimkou, pretože lokátori museli mať väčšinou pomerne dosť veľký majetok. Ich vládcovia totiž dávali prednosť tomu, aby uzatvárali zmluvy s ľuďmi, ktorí nepotrebovali buď žiadnu alebo len minimálnu finančnú podporu a tým minimalizovali svoje vlastné riziko.

Právnym základom vzniku nového sídla bola lokačná zmluva (lat. *locatio*). Táto sa uzatvárala buď priamo medzi panovníkom alebo daným zemepánom a povereným lokátorom. V nej boli vopred dohodnuté lokačné privilégiá, ako napr. úprava desiatku a iných dávok a pod. Tým bola zmluvne upravená právna a organizačná zmena (v nemeckých sídlach prechod z miestneho na nemecké právo), výhody pre lokátora, ako aj všetky povinnosti a dávky/ dane. K tomu patrila aj úloha zabezpečiť polia proti záplavám alebo iným prírodným vplyvom, alebo chrániť sídlo pred nepriateľmi, napríklad vykopaním ochrannej priekopy. Zmluva tým mala pre osadníkov a lokátora záväzný účinok voči panovníkovi. Tvorila aj zákonný podklad právnych istôt osady a jej obyvateľov. *Locatio* často obsahovala aj klauzuly o pokutách, ktoré v prípade nevydareného osídlenia mali pre lokátora za následok odobratie privilégií a peňažný trest. Lokátora teda môžeme označiť za prostredníka medzi panovníkom/zemepánom a osadníkmi, ktorý bol v prvom rade zodpovedný za získavanie (verbovanie) záujemcov. Výstavbu vznikajúcej osady viedol vo vlastnej réžii, pričom v rámci zúrodňovania pôdy organizoval všetky práce a rozdeľoval úlohy. K hlavným úlohám lokátora patrilo okrem toho rozmeranie pridelených pôdy a jej rozdelenie jednotlivým osadníkom. Pritom v snahe pôdu rozdeliť čo najspravodlivejšie často použil losovanie, aby od samého začiatku predchádzal konfliktom. Okrem toho poskytoval osivo, náradie a iné pracovné materiály, ktoré boli pre vznik osady a zúrodnenie pôdy potrebné. Osadníkom poskytoval aj zálohu na obstaranie potrebných vecí, ako aj potravín v prechodnom období.

Založením osady bola vlastná úloha lokátora skončená. Ak nešlo o profesionála, ktorý odchádzal zakladať ďalšiu osadu, zostával lokátor v novej osade žiť a zaujal tam významné postavenie.

Takýto lokátor väčšinou dostal viac pôdy ako ostatní osadníci a v protiklade k nim z nej nemusel platiť žiadne alebo len veľmi nízke dane. Okrem toho bol vykonávateľom súdnej právomoci podľa lokačnej zmluvy. My túto funkciu nazývame richtár, pôvodné nemecké pomenovanie bolo „*Schultheiß*“ a označovalo človeka, zodpovedného za vymáhanie splatných dávok, či daní a dlhov. (V slovenčine poznáme výraz „šoltýs“ alebo „šoltés“ – ako označenie predstaveného osady. Toto slovenské slovo je zrejmo výpožičkou z nemečiny a označuje lokátora, ktorý sa v novozaloženej obci usadil). Časť poplatkov a dávok, získaných z výkonu tejto funkcie si lokátor smel ponechať (väčšinou 1/3, pričom 2/3 musel odvieť svojmu zemepánovi). Jeho majetok a úrad boli dedičné, v prípade smrti dedil najstarší syn; ak taký nebol, manžel najstaršej dcéry.

Popri práve vykonávať úrad sa lokátor tešil aj ďalším privilégiám: smel vykonávať určité výnosné činnosti – napr. variť a čapovať pivo, alebo postaviť mlyn, ktorý osadníci museli využívať. Poplatky za mletie boli pre neho ďalším zdrojom príjmov, hoci levý podiel z nich väčšinou prináležal zemepánovi. Treba ešte poznamenať, že sa rozlišuje medzi lokátormi dedín a miest, ale základné princípy ich činnosti boli rovnaké.

Na prvý pohľad sme sa týmto rozprávaním od Banskej Bystrice odtúlali ďaleko. Bolo ale potrebné, aby sme pochopili, prečo do Bystrice, ale aj do Uhorska vôbec, nemeckí osadníci prišli a ako celý proces fungoval. Predovšetkým preto, že prvý banskobystrický richtár Andreas (po slovensky Ondrej)

bol s najväčšou pravdepodobnosťou tiež jedným z takýchto lokátorov...

Boli to Sasi?

On bol vodcom tých asi 30 „saských hostí“, ktorí do slovenskej (vtedy vlastne už slovenskej) osady prišli zo Zvolena, aby na žiadosť Bela IV. rozvíjali ťažbu striebra v Starých Horách. Áno, striebra, keď prišla na rad až neskôr... Do Zvolena prišli z Krupiny (bola od roku 1238 kráľovským mestom, kde bolo už vtedy pomerne veľa obyvateľov nemeckého pôvodu). Tam sa dostali pravdepodobne po „Českej ceste“ – teda z Nemecka cez Prahu, (Jihlavu), Brno, Trnavu buď okľukou cez Bratislavu a možno Ostrihom a Budín alebo kraťou cestou cez Levice. Samozrejme, mohli prísť aj cez dnešné Rakúsko, ale Česká cesta sa zdá byť pravdepodobnejšia. Prečo?

Uhorskí králi sa väčšinou vo svojej zahraničnej politike orientovali na Nemecko. Jedným z dôsledkov tejto orientácie bola svadba princeznej Alžbety (krátko po smrti bola kanonizovaná a dnes ju poznáme pod menom svätá Alžbeta), dcéry uhorského kráľa Ondreja II., s durínskym grófom Ludwigm (Ludovítom) IV., ktorý sídlil na hrade Wartburg v Durínsku (Thüringen). V roku 1247 sa časť Durínska (cca. polovica) stala súčasťou Saska. Časť pripadla Hessensku a mesto Erfurt, dnes hlavné mesto Spolkovej krajiny Durínsko, patrilo biskupovi. Alžbeta prišla na dvor svojho budúceho manžela už ako štvorročná. Taký bol vtedy zvyk: keď rodičia dohodli spojenie rodov sobášom svojich detí, spravidla vyslali budúcu nevestu do krajiny jej snúbenca, aby sa naučila jazyk, spoznala prostredie a osvojila si miestne zvyky. Štvorročné dieťa je tvárne, ľahko formovateľné. O to väčšiu úctu si zaslúži Alžbeta, ktorá napriek odporu svojho manžela a dokonca priamo proti jeho výslovnému zákazu celým svojím životom dávala najavo hlboké sociálne cítenie, súcit s chudobnými a chorými. V podhradí zriadila nemocnicu, útulok pre najbiednejších, osobne opatrovala chorých a pomáhala ľuďom ak aj nie peniazmi, tak aspoň poskytovaním stravy. Zomrela veľmi mladá, 24-ročná, no aj ten krátky čas jej charitatívnej činnosti stačil na to, aby už štyri roky po smrti bola vyhlásená za svätú.

Uhorskí králi sa (príležitostne) snažili aj o dobré vzťahy s Českým kráľovstvom a dôkazom toho je svadba dcéry Bela III. Konštancie s českým kráľom Přemyslom Otakarom I. v roku 1199. Ako veno dostala územie medzi Trnavou a Malými Karpatmi. V dôsledku toho bola jej zásluhou trasa tzv. Českej cesty – spojenia medzi Prahou a Budínom – upravená a nadviazala na dávnu obchodnú tradíciu. Samozrejme, aj táto cesta sa rozvetvovala, a preto je putovanie z Trnavy cez Levice do Krupiny celkom predstaviteľné.

Bolo toho viac, ale myslím, že tieto dve udalosti dostatočne dokresľujú väzby Uhorska a Nemecka. České kráľovstvo bolo vtedy súčasťou Rímskej ríše národa nemeckého. V neskoršom období sa český kráľ stal jedným zo siedmich mocnárov, ktorí nemeckého cisára volili...

Ešte poznámka k počtu nemeckých osadníkov v Bystrici. Jednotlivé pramene sa v tomto ohľade rozchádzajú, ale myslím, že 30 môžeme pokladať za dobré orientačné číslo. Tých osadníkov bolo určite viac. Stredovek totiž počítal len „hlavy rodiny“ – teda mužov. Ak ale pripočítame manželky, pár detí a sluhov (tí boli vnímaní ako súčasť rodiny), dostaneme sa niekam ku 250 osadníkom, ktorí mali osudy nášho mesta zmeniť zásadným spôsobom.

Nemcov, ktorí sa do osady Bystrica po tatárskom vpáde prisťahovali, nazývame Sasi. (Samozrejme, platí to aj pre Nemcov, ktorí prišli do iných miest). Tento pojem je ale trochu zavádzajúci. Dnes pod ním rozumieme viac-menej obyvateľov spolkových krajín Sasko, Sasko-Anhaltsko a Dolné Sasko (nem. Sachsen, Sachsen-Anhalt, Niedersachsen). Prečo teda týchto prisťahovalcov nazývame Sasmi? Prečo nie Tirolčania, Flámi, Frankovia, Bavori...? Podľa rozborov jazykovedcov Slovensko osídľovali Nemci zo „stredovýchodonemeckej“ oblasti. Sem spadajú aj saské krajiny. Iné pramene ale tvrdia, že hlavne banské mestá osídľovali ľudia z alpskej oblasti. To by mohlo byť Bavorsko, ale aj Tirolsko, prípadne oblasť Salzburgu (Salzkammergut). Všade tam žili skúsení baníci, aj potenciálni investori. Hlavným „motorom“ osídľovania východu dnešného Nemecka zas boli obyvatelia oblastí na (hlavne) strednom a dolnom toku Rýna... Kto teda boli ľudia, ktorí prišli do Bystrice? Pokiaľ ide o tú „stredovýchodonemeckú“ oblasť, patrí sem aj Durínsko a Sasko, kde bolo baníctvo tiež na vysokej úrovni. A od roku 1247 do roku 1485 sa dejiny Durínska do veľkej miery s dejinami Saska prekrývali, pričom už aj v období predtým mali veľmi úzke styky. Vyjadrom Alžbety do Durínska Uhorsko s touto časťou Nemecka nadviazalo veľmi úzke kontakty. To by mohlo viesť k názoru, že sem naozaj prišli Sasi. Takže ako to bolo, kto osídlil Bystricu? Určite to boli Nemci v zmysle „obyvatelia území Svätej ríše rímskej“. Určite medzi nimi boli aj Sasi, aj keď možno len v menšine. Pozrime sa na to bližšie:

V stredovekých listinách, písaných väčšinou po latinu, sa ako „Sasi“ (niekedy aj „Teutóni“) označujú v podstate všetci obyvatelia „Svätej ríše ríše“. Čiže „Sasi“ bolo akési zastrešujúce pomenovanie ľudí zo všetkých oblastí nemeckého cisárstva. Stredoveké listiny nerozlišovali príslušníkov jednotlivých nemeckých krajín, všetci boli pre nás Sasi alebo Teutóni...

Dokladom toho, že sa toto tvrdenie zakladá na pravde, je práve naše mesto. A či skôr jeho časť – Sásová. Táto obec dostala pomenovanie po svojom zakladateľovi, synovi nášho prvého richtára Ondreja, Mikulášovi, prezývanom Sas. Kto ho takto pomenoval? A PREČO? Slováci, ktorí tu už oddávna žili? Pochybujem. Pri všetkej úcte k nemeckým osadníkom v Bystrici: pre jej pôvodných obyvateľov, našich ľudí, to boli len „prišelci“. Bohatí a vplyvní, ale cudzí. Ondrejov syn Mikuláš dostal svoje prímene určite preto, že medzi Nemcami mali toto meno viacerí, najmenej dvaja. Pre tunajších Slovákov presné určenie oblasti ich pôvodu nemalo žiadny význam. Bol to pre nich proste Nemeck, cudzinec. Keby ho chceli presnejšie určiť, povedali by napr. „richtárov syn“. Ale Nemci sami chceli konkrétneho Mikuláša určiť jednoduchšie. Povedať „Sas“ je v nemčine jednoduchšie, než povedať „richtárov syn“. A pretože richtár Ondrej a jeho rodina zrejme pochádzali zo Saska, jeho syn dostal prímene Sas. To ale znamená, že iný Mikuláš, prípadne aj viacerí, Sasi neboli. Je zbytočné hádať, z ktorej inej oblasti Nemecka pochádzali, táto maličkosť ale svedčí práve o tom, že určite nie všetci Nemci, ktorí sa usadili v Bystrici, boli Sasi. Tento fakt má sám o sebe len podružný význam. Keďže sa tu však zaoberáme súvislosťami, považoval som za vhodné ho spomenúť – len aby sme si vyjasnili pojmy...

Od lokátorov všeobecne sme sa dostali až k prvému bystrickému richtárovi a k malej odbočke o pôvode „saských hostí“, ktorí položili základ banickej slávy Banskej Bystrice....

Krátke zhrnutie

Vznik miest v Európe, v Uhorsku i na Slovensku bol jednoducho výsledkom vývoja. Upokojenie pomerov, dobré klimatické podmienky, nárast počtu obyvateľov... to všetko so sebou prinieslo potrebu hlbšieho diferencovania v rámci spoločnosti. Veľký počet ľudí, ktorí sa zaoberali len poľnohospodárstvom, sa v dôsledku zlepšenia klimatických podmienok a využívania nových výrobných postupov stával prebytočným. Bolo treba stále viac remeselníkov na pokrytie rastúcich potrieb obyvateľstva, obchodníkov na zaobstarávanie miestne nedostatkových tovarov, staviteľov hradov a kostolov, mestských domov, baníkov... Práve takíto ľudia opúšťali vidiecke usadlosti a koncentrovali sa v osadách pod hradmi alebo na obchodných cestách, napr. pri brodoch, a tieto osady sa stali základom neskorších miest. V celej Európe (s výnimkou Apeninského polostrova) tento proces prebiehal veľmi podobne tomu, ktorý som popísal v súvislosti s Nemeckom.

U nás, teda v Uhorsku a na Slovensku, to bolo hlavne po mongolskom vpáde trochu inak.

Aj v Uhorsku vznikali sídla mestského typu (ktoré ešte neboli oficiálne mestami) podobne ako v nemeckých krajinách už skôr, v 11. a 12. storočí. Dôkazom sú písomné záznamy o Nitre, Bratislave, či Trenčíne, kde v podhradi určite existovali sídla mestského typu už v 11., v prípade Nitry dokonca v 10. storočí. Ale 13. storočie, ktoré je obdobím doslova explozívneho rozmachu počtu miest, sa od situácie v krajinách na západ od nás predsa len líši.

Po „návšteve“ Mongolov boli územia na juhu uhorského kráľovstva spustošené a vyplienené, na Slovensku hlavne v jeho juhovýchodnej a juhovýchodnej časti. Tu sa teda v žiadnom prípade nedá hovoriť o prebytku obyvateľov, ktorí by sa „museli“ špecializovať, opúšťať vidiek a hľadať lepšie podmienky pre život v mestách. Skôr naopak: pracovné sily v poľnohospodárstve (výrobe potravín) boli tak potrebné, že sa obyvateľia vidieka tešili relatívnej slobode. Pretože každý, kto prežil a dokázal obrábať pôdu, bol vzácny a prakticky nepostrádateľný. Všetci predsa chceli jesť, bez ohľadu na spoločenské postavenie.

Na druhej strane sa ukázalo, že pre obranu krajiny treba stavať kamenné hrady, bolo treba opäť stavať zničené kostoly, domy... Ľudí bolo málo a odborníkov ešte menej. Preto sa pozývanie „hostí“ zo zahraničia ukázalo ako veľmi dobré východisko. Prichádzali v celkom zaujímavých počtoch, väčšina z nich boli odborníci – či už remeselníci, obchodníci alebo baníski podnikatelia a navyše so sebou prinášali aj peniaze! Dnes by sme ich pravdepodobne nazvali „strategickí investori“.

Motiváciou Bela IV. boli predovšetkým hospodárske záujmy, snaha o konsolidáciu spustošeného kráľovstva. Pre zakladanie kráľovských miest nebola rozhodujúca snaha o oslabenie postavenia vysokej šľachty, hoci aj táto skutočnosť určite úlohu zohrávala. Na územiach ovládaných magnátmi kráľ svojimi mestami vytváral ostrovy vlastného domínia, ostrovy bez zásadného vplyvu magnátov – a tým ich postavenie skutočne aspoň čiastočne oslaboval. Nielen územne, pretože mestá boli z právomoci šľachty vyňaté aj s okolím, kde boli alebo vznikli ich poddanské dediny. Bohatí mešťania sa postupom času stávali aj veriteľmi tak kráľa, ako aj šľachty z okolia. To ich stavalo do pozície, v ktorej mohli ľahšie odolávať (neprimeraným) nárokom šľachticov a snahám o obmedzenie svojich slobôd a privilégií. No a pokiaľ ide o banské kráľovské mestá, ich zakladanie a udeľovanie privilégií sa zakladalo „až v prvom rade“ na peniazoch.

Osidľovanie Slovenska Nemcami, vznik a rozvoj kráľovských banských

miest, boli podmienené hlavne hospodárskymi záujmami kráľa a šľachty (vysoké duchovenstvo nevynímajúc). Mestá, či mestečká zakladala aj šľachta a duchovenstvo. Ich postavenie sa ale s postavením kráľovských miest nedá porovnávať. Boli to poddanské mestečká a väčšinou mali len právo porieďať trhy, či výročné jarmoky. Ich obyvateľia zostávali poddanými daného zemepána (zriaďovateľa) a podliehali jeho priamej jurisdikcii. Je jasné, že aj v týchto prípadoch zakladania poddanských miest šlo o hospodárske záujmy. Znamenalo to rozvíjanie remesiel, výrobu istej nadprodukcie, ktorá sa mohla ponúknuť na predaj. Z toho vyplýval postupný nárast diaľkového obchodu, ktorý prinášal získavanie nových poznatkov a skúseností. To všetko spolu viedlo k zlepšovaniu ekonomickej aj sociálnej situácie pomerne širokých vrstiev obyvateľstva. Ruka v ruku s tým šla aj potreba vzdelania a reakciu na ňu je relatívne veľké množstvo škôl, ktoré v mestách v stredoveku vznikali. To všetko prispievalo k rozvoju krajiny, zvyšovaniu životnej úrovne aspoň niektorých vrstiev obyvateľstva. Ale základom boli peniaze, snaha získať alebo zarábať ich čo možno najviac.

A ešte maličkosť celkom na záver:

Zaujímavé je pre nás určenie chotára mesta Bystrica. Vtedy sa chotáre neurčovali geodetickými meraniami, ale pomocou významných orientačných bodov v krajine (kopce, rieky a potoky, rozličné skalné útvary a pod.). To je zrejme a pochopiteľné. Zarážajúca na určenie bystrického chotára je jeho veľkosť. Podľa výskumov Dr. Sklenku, známeho znalca histórie Banskej Bystrice, totiž dosiahla 24 000 hektárov. Čo je na tom zvláštne? V tom období bolo zvykom veľkosť chotára mesta stanoviť pomocou tzv. „míľového pravidla“. Spravidla to bol okruh s priemerom 2 míle od (stredu) mesta. Kremnica o takmer 100 rokov neskôr dostala „len“ dvojmíľové pásmo (cca. 7 000 ha). Prečo Bystrica dostala výnimku?

Vysvetlením môže byť zvláštnosť *banského mesta* Bystrica. Tu totiž, na rozdiel od iných stredovekých banských miest, bane neboli. Všade inde (ako príklad si vezmime Kremnicu alebo Banskú Štiavnicu) boli bane (vstupné štôlne) priamo v centre. Iné stredoveké banské mestá vyrástli prakticky priamo na baniach! Bystrické bane sa nachádzali mimo vlastného mesta a to ešte v naozaj ťažko prístupnom teréne. Bane, prevádzkované pôvodne v Starých Horách a neskôr v Španej Doline, boli v tom čase ťažko prístupné aj v lete, v zime ostávali odrezané od sveta. O cestách v dnešnom zmysle vtedy ani len nesnívali... Je zrejme, že Nemci nechceli trvalo žiť „pánubohu za chrbtom“, že uprednostnili pre život omnoho pohodlnejšiu a prístupnejšiu Bystricu. Aby teda mohli vykonávať činnosti, kvôli ktorým ich Belo IV. pozval, usadili sa v meste, ale kovy hľadali v celom jeho okolí a na to potrebovali mať príslušné pozemky pod svojou výlučnou kontrolou. Celé Stredné Slovensko bolo vtedy predovšetkým poľnohospodárstvom a v Uhorsku aj kráľovstvom, bolo tu relatívne málo obrábanej pôdy a bol tu eminentný záujem na rozvoji banských činností. Na základe toho túto výnimku ľahko pochopíme.

Na rozdiel napríklad od Krupiny sa mestské privilégiá týkali všetkých občanov Bystrice. V Krupine len nemeckých „hostí“. Ostatní tieto privilégiá využívať nemohli, alebo len veľmi obmedzene.

Vzniká dojem, že tunajší mešťania urobili viac, ako že len o udelenie privilégií požiadali. Vyzeralo to, akoby si tieto privilégiá aj sami napísali – či prinajmenšom ich predlohu a „Belo, z božej milosti kráľ, im vo svojej neko-nečnej múdrosti a milosrdenstve tieto privilégiá aj udeľiť ráčil...“

V súvislosti s privilégiami ešte jeden „detail“: mestský erb.

Košice sa právom chvália najstaršou privilegijnou listinou o udelení mestského erbu. Tá pochádza z roku 1369. To ale neznamená, že tento erb je najstarší. Ten náš bystrický je určite starší. Prečo?

Erb nášho mesta je takmer určite odvodený od erbu dynastie Árpádovcov. Každý erb má viac znakov, tu sa ale sústredím len na tzv. brvná alebo ak chcete, vodorovné pásy v jeho poli. Tie sa v erbe striedajú zhora nadol: biely (strieborný) a červený. V erbe Árpádovcov sa strieda – tiež zhora nadol – červený a biely pás. Je možné, že bystrickí mešťania o udelenie erbu kráľa požiadali hneď spolu so žiadosťou o udelenie mestských práv, erb mesta je totiž odvodený od erbu kráľa Bela IV. Je pravdepodobné, že ako výraz úcty a vďaky k panovníkovi a ako dôkaz ich oddanosti požiadali o povolenie použiť v erbe „grafiku“ kráľovského erbu. Ak to aj bolo inak, musel kráľ Bystrici erb udeľiť najneskôr v roku 1301, kedy zomrel posledný člen dynastie, Ondrej III. O udelení erbu sa nám, bohužiaľ, nezachovala žiadna listina. Vieme predsa, že mesto viackrát postihli ničivé požiare (ten najhorší v roku 1761) a je teda možné, že ak takáto listina existovala, bola niektorým požiarom zničená...

Hlavnou pohnútkou Bela IV. na pozvanie „saských hostí“ bolo striebro. Striebro bolo vtedy hlavným platidlom, motorom obchodu. Meď sa ťažila tiež, ale v počiatkoch Mesta bola len „druhotným“ produktom, jej význam vzrástol až neskôr. A to až tak veľmi, že Bystrica získala prívlastok „medená“. To je už ale iná kapitola, možno ešte zaujímavejšia, ako kapitola o vzniku mesta, kapitola, ktorá by sa venovala počiatkom rozvoja priemyselnej výroby v Európe, obdobiu činnosti Thurzovsko-Fuggerovskej spoločnosti...

Braňo Stančík

BANSKÁ BYSTRICA V DOBE UHORSKÉHO SNEMU R. 1542 a 1543

Verejnosti je známe, že v r. 1620 sa v Banskej Bystrici konal snem, na ktorom dňa 25. 8. 1620 stavy vyvolili sedmohradské knieža Gabriela Bethlena za uhorského kráľa. Menej známou, ale dôležitou kapitolou z dejín mesta je zasadanie uhorského snemu, ktorý sa zišiel v Banskej Bystrici v r. 1542 a 1543. Konaním takejto významnej udalosti sa vo svojich dejinách môžu pochváliť len niektoré slovenské mestá. Z obdobných historických udalostí v mestách dnešného banskobystričského kraja možno príkladom zmieniť zhromaždenie poľskej šľachty po smrti poľského a uhorského kráľa Ľudovíta I. vo Zvolene r. 1382 a krupinský krajinský snem v r. 1605. O udalostiach bezprostredne predchádzajúcich konaniu snemu v Banskej Bystrici, o vtedajšej situácii v Uhorsku, v stredoslovenských banských mestách (osobitne v Banskej Bystrici) a o priebehu a výsledku snemu stručne pojednáva nasledujúci príspevok.

Uhorsko v tomto období prežívalo obdobie narastajúcej osmanskej expanzie a ťaživej vnútro politickej situácie. Po moháčskej katastrofe nasledovalo v Uhorsku zložité obdobie panovania dvoch protikráľov, ktoré vyvrcholilo tzv. veľkvaradínskym mierom a faktickým rozdelením krajiny na dve časti. Situácia sa ešte viac komplikovala smrťou kráľa Jána I. Zápoľského v r. 1540. Strana Zápoľského naďalej realizovala svoje politické záujmy. V nasledujúcom roku stál Štefan Verböczy (bývalý palatín a vlastník Dobronivského hradu) na čele vyslanectva, ktoré malo za úlohu zaistiť tureckú podporu pri nástupníctve na trón jeho maloletému synovi Jánovi Žigmundovi. Kráľovná matka Izabela a jej poradcovia sa však prerátali. V auguste 1541 dorazilo pred Budín sultánovo vojsko s cieľom definitívne získať mesto pre Osmanskú ríšu. Napriek odporu bol Budín obsadený. Tvár bývalého hlavného mesta bola zmenená na nepoznanie. Kresťanské kostoly sa zmenili na mešity, paláce uhorskej šľachty na sídla osmanských úradníkov. Turci si podmanili uhorské obyvateľstvo v novozriadenom Budínskom pašaliku. Onedlho bol obsadený aj Ostrihom.

Nepokoj, ktorý vládol v rozdelenej krajine sa priamo dotýkal aj stredoslovenských banských miest a banskej komory, usilujúcich o zachovanie vernosti kráľovnej vdove Márii a kráľovi Ferdinandovi I. Okrem bohatých baní a mincovne sa v stredoslovenskej oblasti nachádzali tzv. vénné majetky uhorských kráľovien. Obaja panovníci, Ferdinand I. rovnako aj Ján Zápoľský, sa snažili získať, resp. udržať pre seba bohaté banské mestá. Kráľ Ján a jeho prívrženci ich raz sľubmi inokedy zase vyhrážkami chceli dostať na svoju stranu a uvaliť na ne finančné povinnosti.

V tom čase mnohí šľachtici nedodržiavali krajinské zákony. Vo Zvolenskej stolici sa násilných činov dopúšťali najmä smutne známi Štefan Ráskay z Vígľaša a Melichar Balassa z Levíc. V r. 1537 sa spomína pokus o vytvorenie konfederácie magnátov, šľachty Zvolenskej župy, kapitánov zvolenských hradov, siedmich banských miest, komory a faktora mediarskeho podniku na zachovanie všeobecného pokoja a obranu pred stúpcami kráľa Jána Zápoľského a lúpežnými feudálmi. Oporou konfederátov malo byť vlastné vojsko, na ktoré mala Banská Bystrica (podobne ako Kremnica a Banská Štiavnica) prispieť určenou finančnou čiastkou.

Slobodné kráľovské a banské mesto Banská Bystrica v predchádzajúcom období viedlo viacero sporov s thurzovsko-fuggerovským mediarskym pod-

nikom. Pokračovali práce na opevnení mesta. Richtár a členovia mestskej rady sa o problémoch často radili so zástupcami ostatných banských miest. Konanie snemu muselo znamenať značnú záťaž pre mesto a mešťanov.

Z pohľadu dejín štátu a práva, uhorský snem bol najvyšším zhromaždením privilegovaných stavov a neskôr aj zástupcov slobodných kráľovských miest so zákonodarnou mocou. Snem sa v zásade zvolával pravidelne. Po obsadení častí dnešného Maďarska Turkami sa zasadania snemu konali prevažne v Bratislave, ale aj v Trnave.

Zo zmienok v literatúre vyplýva, že snem zasadajúci v Banskej Bystrici vo februári - marci 1542 sa zaoberal aktuálnymi otázkami súvisiacimi s bezpečnosťou v krajine i dôsledkami postupu Turkov a pádu Budína. Na snem sa dostavili magnáti, šľachtici a vyslanci stolíc. Snem sa uzniesol na zákonej úprave, ktorej účelom bolo skončenie násilných deliktov a navrátenie protiprávne odňatých majetkov. Konštatovalo sa, že mnoho násilností zostalo nepotrestaných z dôvodu nerešpektovania zákonov v predchádzajúcom období. Verejný poriadok a bezpečnosť mali nastoliť príslušní župní hodnostári a šľachta na území danej stolice. V prípade nedostatočnosti ich opatrení mali účinné opatrenia prijať vojenski velitelia. V literatúre sa ďalej uvádza, že vzhľadom na situáciu v Uhorsku v nasledujúcich rokoch sa ani tento zákon nepodarilo vykonať. Snem nariadil vybrať od každého sedliackeho dvora a v mestách od remesla mimoriadnu daň na vojnu s Turkami, čiastkou z majetku mala prispieť aj šľachta a z tovaru cudzozemskí obchodníci. V prípade vojny mala byť zvolaná šľachtická insurekcia.

Predmetom riadneho krajinského snemu, zvolaného do Banskej Bystrice v novembri 1543 bolo opätovné schválenie dane na najatie vojska a ustanovenie povinnosti šľachtickej insurekcie v prípade výzvy panovníka. V súvislosti s týmto snemom sa v niektorých zdrojoch spomína aj kritické vystúpenie kráľovského kancelára a neskoršieho ostrihmského arcibiskupa Mikuláša Oláha proti protestantom a prijatie zákonných článkov v prospech rímskokatolíckej cirkvi.

Predmetná udalosť z dejín nášho mesta si určite zasluhuje primeranú pozornosť zo strany odborníkov.

Z literatúry:

- Graus, I.: Banská Bystrica v 16. storočí: štúdie z dejín mesta. Banská Bystrica, Enterprise, 2015.
- Jurkovič, E.: Dejiny kráľovského mesta Banská Bystrica. Banská Bystrica 2005.
- Križko, P.: Z dejín banských miest na Slovensku. Bratislava 1964.
- Matunák, M.: Z dejín slobodného a hlavného banského mesta Kremnice. Kremnica 1928.
- Mrva, I.: Zbojníctvo v zrkadle uhorských zákonov a kráľovských nariadení. In: Zbojníctvo na Slovensku. Zborník z vedeckej konferencie. Liptovský Mikuláš 4. 11. 2013. Zostavili Miroslav Nemeč, Peter Vítek. Vydal Spolok Slovákov v Poľsku Krakov.
- Kónya, P. a kol.: Dejiny Uhorska (1000-1918). Prešov 2014.
- Pramene k dejinám Slovenska a Slovákov VII. (Turci v Uhorsku 2). Ed. P. Kónya. Bratislava 2006.
- Sasínek, F. V.: Stručný dejepis Uhorska. Diel III. 1913/ dostupné na internete.

Radoslav Mandalík

ČRIEPKY Z HISTÓRIE

Pred 500 rokmi v roku 1519

Vrcholí súdny spor medzi Thurzovcami a Banskobystričanmi (predchádzalo vyšetrovanie kráľovskými komisármi). Mesto pri procese zastupovali: richtár Ondrej Kolman, prisaháči Tobiáš Rokenfynger, Ján, Tomáš, Ján Peer, Seraphin, Valentín Sartor, Mikuláš a Ján Lany. Zástupcami baníkov boli: Ján Swler, Juraj Prywiczer, Juraj Thayler.

● 4. 10. - Rozsudok Ľudovíta II. v spore mesta Banská Bystrica s Jurajom, Alexom a Jánom Thurzom mesto prehalo takmer vo všetkých bodoch:

1. Thurzovci a ich zamestnanci nie sú povinní nakupovať potraviny v meste, ale si ich môžu obstarávať kdekoľvek
2. Svetlé, tj. pšeničné pivo môžu variť Thurzovci pre vlastnú potrebu i pre svojich zamestnancov a môžu ho čapovať pri baniach i hutách; musia však zrušiť svoje dve pivné krčmy v meste
3. Poddaní patriaci k domu Jána Ernsta, ktorý majú Thurzovci v prenájme a je zemiansky, nie sú povinní platiť mestu daň
4. Delikventov, ktorí ujdú z mesta na bane, nemusia Thurzovci vydať MsR, ale ich môžu súdiť sami ako župani Zvolenskej župy alebo ako komorskí grófi

5. Thurzovci nie sú povinní kupovať remeselnícke výrobky od banskobystričských majstrov

6. Baníci ako slobodné osoby nie sú povinní platiť mestu taxu s výnimkou tých, čo majú v meste domy, alebo tu bývajú v podnájme

● 1. 11. - Rozsudok Ľudovíta II. v spore mesta Banská Bystrica s baníkmi o vedenie baníckeho Bratstva a správu jeho pokladnice:

1. Cechmajstrov Bratstva volí vždy na jeden rok mestská rada spomedzi mešťanov – ťažiarov so súhlasom baníkov
2. Baníci sú povinní odvádzať v prospech farského kostola tzv. rudu P. Márie a 2 denáre z každého floréna mzdy
3. Cechmajstri musia po uplynutí svojho funkčného obdobia predložiť MsR vyúčtovanie
4. Uznáva sa argument mestskej rady, že Bratstvo nemôžu spravovať sami baníci, ktorí prišli z rôznych krajín a väčšina nemá stále bydlisko
5. Neuznáva sa námietka baníkov, že voľba cechmajstrov je ich výlučným právom, pretože sú slobodní a že príspevok zo mzdy dávali dobrovoľne; nezaviazali sa ho platiť trvale, preto ho môžu kedykoľvek odvolať

Dušan Jarina

ŠEŠŤ OSOBNOSTÍ, KTORÉ FORMOVALI MESTSKÉ MÚZEUM V BANSKEJ BYSTRICI

Pokračovanie zo str. 1.

V roku 1893 založili *Múzejnú komisiu a Banskobystrickú historickú a archeologickú spoločnosť*, ktorej stanovky schválili 21. apríla 1897. Na čele komisie stáli starosta mesta *Július Csesznak* (predseda) a mestský radca *Jozef Schweng* (tajomník). Členovia komisie tvorili základ spoločnosti, ktorej poslaním bolo získavať priaznivcov múzea, zveľaďovať fondy a prezentovať výsledky práce múzea v spoločenskom živote mesta aj v Krajskej dozornej rade pre múzeá a knižnice.

V roku 1893 premiestnili *Mestské múzeum* z dočasných úradných priestorov, ktoré poskytlo mesto, do štyroch miestností na 2. poschodí budovy vedľa veže hradnej brány. Bol to pôvodne byt strážcu veže. Priestory nevyhovovali a pre nedostatok miesta sa časť zbierky – zoológická a botanická – musela presťahovať do priestorov banskobystrických škôl.

Matejov dom

Za najvhodnejšiu budovu pre *Mestské múzeum* vytypovalo mesto tzv. hradný *Matejov dom* z roku 1476. Po prvých úspešných výstavách sa podarilo získať finančné prostriedky na rekonštrukciu ruín Matejovho domu. V rokoch 1907 – 1909 realizovala opravu firma *Holesch a Michálek* z Banskej Bystrice podľa návrhov budapeštianskeho architekta *Alexandra Aignera*. Vyžiadala si 33 600 korún. Vytvorením prvej múzejnej expozície bol na návrh biskupa *Viliama Fraknoia* – predstaviteľa Hlavného inšpektorátu pre múzeá a knižnice – poverený *Kornel Divald*, ktorý prácu začal 1. júna 1909 a skončil 15. septembra 1909. Za tento čas sa dopĺňalo zariadenie múzea podľa plánov muzeológa *Imré Szalayho*, ministerského radcu a riaditeľa Magyar Nemzeti Múzeum v Budapešti. *Mestské múzeum* bolo v interiéri vybavené stojanmi, policami, boli nainštalované muzeálne predmety, katalogizovali sa staré zbierky i nové exponáty. Súčasne prebiehala aj organizácia výstavy cirkevného umenia na štvrtom poschodí Matejovho domu, uskutočnená rozhodnutím *Wolfganga Radnaiho*, 11. diecézneho biskupa banskobystrickej diecézy.

Prvá expozícia

Prvá múzejná expozícia v Matejovom dome bola slávnostne otvorená 17. októbra 1909.

Mená, ktoré formovali múzeum

V expozícii bolo nainštalovaných vyše 4 500 exponátov. Prvého sprievodcu po múzeu zostavil a napísal v roku 1909 Kornel Divald. Mesto v tom istom roku menovalo aj troch nehonorených správcov zbierok, boli to: Dr. Štefan Holesch, Jozef Schweng a Dr. Samuel Bothár. Po smrti posledných dvoch kustódov viedli múzeum Dr. Holesch, prof. Emil Jurkovich a prof. Karol Kiszely.

Kornel Divald (1872 – 1931)

Historik umenia, múzejník, spisovateľ a fotograf

Prvé kultúrne základy

Kornel Divald sa narodil 21. mája 1872 v Prešove, kde bol 9. júna pokrstený. Rodina Divaldovcov patrila k najslávnejším rodinám fotografov v Uhorsku, Kornel bol jej najmladším členom. V rodine získal základy z histórie aj vzťah k umeniu. Otec Karol Divald (1830 – 1897) bol fotograf, vydavateľ, lekárnik a svetlotlačiar. Fotografoval Tatry, Pieniny, jaskyne a dnešné východné Slovensko. Vlastnil jednu z prvých svetlotlačiarňí v Uhorsku so sídlom v Prešove. Oženil sa s dcérou prešovského meštana Ľudovíta Steinhübela, Barbarou. Manželia mali spolu štyroch synov: Karola ml., Ľudovíta, Adolfa a nami spomínaného Kornela.

Kornel Divald

Späť v rodnej zemi

Po maturite v Prešove študoval Kornel najskôr medicínu na Lekárskej fakulte, neskôr dejiny umenia na Filozofickej fakulte v Budapešti. V praxi pôsobil na Hlavnom pamiatkovom úrade, potom ako inšpektor múzeí a knižníc, neskôr bol kustódom a riaditeľom Národného múzea v Budapešti. V rokoch 1900 – 1919 navštívil Spiš, Šariš, Hont, Tekov, Liptov, Oravu, Zvo-

len, Turiec, Trenčín a Gemer, kde systematicky spracovával a na fotografiách zaznamenával historické sakrálné stavby, ich interiéry, oltáre, liturgické predmety a textilie, ale aj krojované obyvateľstvo regiónov. Od roku 1911 bol členom Maďarskej akadémie vied. Svoje spomienky z ciest opísal v knihe *Felvidéki séták (Prechádzky po vidieku, 1925)*. Jeho rukopisné záznamy a fotografie, rozšírené o publikované články, vyšli tlačou pod názvom *Povozník svätých. Topografia a fotografie Kornela Divalda z Horného Uhorska, 1909 – 1919*. V roku 1931 vyšla vo vydavateľstve Oxford University Press London kniha *Old Hungarian Art*, ktorá sa venuje výtvarnej kultúre na území Uhorska od prehistorických čias s presahom až do 19. storočia.

Hradný areál s Matejovým domom - Mestským múzeom

Scenárista a realizátor prvej muzeálnej expozície Mestského múzea

Kornel Divald zohral významnú úlohu pri zakladaní a formovaní budúceho Mestského múzea v Banskej Bystrici. Vytvorením prvej múzejnej expozície bol na návrh Viliama Fraknoia (1843 – 1924), rímskokatolíckeho kňaza, veľkovaždinského kanonika, biskupa arbeského a uhorského historika, poverený práve Kornel Divald. Stal sa tak scenáristom aj realizátorom prvej muzeálnej expozície. S prácou začal 1. júna 1909 a opísal viac ako dva a pol tisíc predmetov, ktoré sa v tom čase v múzeu nachádzali. Mineralogické a numizmatické predmety popísal Samuel Bothár. Prvá muzeálna expozícia v Matejovom dome bola slávnostne otvorená 17. októbra 1909.

Expozíciu tematicky rozčlenil Kornel Divald na štyroch poschodiach nasledovne:

1. poschodie – národopisná a mineralogická zbierka;
2. poschodie – historická a umelecká zbierka;
3. poschodie – kultúrno-historická zbierka;
4. poschodie – pamiatky cirkevného umenia.

Kornel Divald bol aj autorom prvého sprievodcu po múzeu – *A Besztercebányai múzeum kalauza* – z roku 1909. Vytvoril prvý katalogizačný systém, kde opísal každý predmet na katalogizačnom lístku v maďarskom jazyku. Väčšina lístkov sa zachovala v múzeu dodnes a pre výskum vývoja zbierok je neoceniteľným historickým prameňom. Posledný katalogizačný lístok, písaný pravdepodobne Kornelom Divaldom, má evidenčné číslo 3714. Posledný lístok v maďarskom jazyku má evidenčné číslo 4003. Lístok 4004 je už v slovenčine.

Divald hodnotí progres Mestského múzea nasledovne: „*Neuplynuli ani štyri roky od veľkolepého otvorenia múzea v slobodnom kráľovskom a meste Banská Bystrica situovanom v mestskom hrade, v novopravenom objekte tzv. Matejovom dome. Múzeum bolo sprístupnené verejnosti 17. októbra 1909. Počet zbierok vzrástol v roku 1910 o 278, v roku 1911 o 381 a v roku 1912 o 620 kusov. Do otvorenia múzea mestský archív viedol súpis zbierok, v ktorom, okrem mineralogickej a zvlášť ošetrovanej numizmatickej zbierky Dr. Bothára, bola spracovaná evidencia 2711 kusov predmetov. Za tri roky od svojho vzniku získalo múzeum 1270 kusov nových zbierok, čo bola takmer polovica toho, čo vlastnilo pri jeho otvorení. Tento nárast nastal aj vďaka účinnej podpore inšpektorátu, ktorý okrem ročnej dotácie odkúpil zbierky od miestnych zberateľov a obchodníkov...*“

Úlohu Kornel Divald splnil a Banská Bystrica sa mohla a aj môže vďaka Divaldovi pochváliť múzeom, kde návštevník nájde zaujímavosti z histórie slobodného kráľovského mesta. Kornel Divald zomrel 24. marca 1931 v Budapešti vo veku 58 rokov.

Filip Glocko a Peter Račko

Pokračovanie v budúcom čísle

HISTÓRIA VIAC AKO 500-ROČNÉHO DOMU V LAZOVNEJ UL. Č. 13

Dom slovenského národného dejateľa, senátora, richtára, starostu, súdneho radcu, kráľovského vládneho komisára – župana Michala Rárusa mladšieho v Lazovnej ulici č. 13

Na ľavej strane Lazovnej ulice – dva domy vyššie Štátnej vedeckej knižnice – stojí viac ako 500 ročný stredoveký dom (dnes č. 13), ktorý patrí medzi najstaršie domy v meste. Už niekoľko rokov neobývaný dom posledné roky prestavujú na nájomné byty.

Pôvodne prízemný gotický dom z konca XV. storočia bol v polovici apríla roku 1605 – počas stavovského povstania Štefana Bočkaya, spolu s mnohými ďalšími domami v meste, zničený. Po roku 1610 ho dal jeho nový majiteľ **Sebastián Hübl** nanovo postaviť. Priebeh do dvora situovaný na hornej polovici parcely preklenuli a dostavali prvé podlažie. Vstupná brána a aj jednotlivé miestnosti renesančného domu sú zaklenuté hrebienkovými krížovými klenbami, ktoré sú v reprezentatívnych priestoroch dekorované pásmi a štukovými obrazcami. Pred polovicou XIX. storočia, keď dom vlastnil **Michal Rárus mladší** ho klasicisticky prefasádovali.

Najstarším známym majiteľom dnešného domu č. 13 bol mäsiar **Valentín Glos**, ktorý ho vlastnil už pred rokom 1514, keď ho zvolili do vtedy 32 člennej vonkajšej mestskej rady (pred rokom 1561 radu zredukovali na 24 členov). V polovici 20. rokov u Valentína Glosa bývala v podnájme kofa Slamková. Z 13. apríla 1535 sa o ňom zachovala krátka zmienka toho znenia: „*Valentín Glos predal za 26 florénov mäsiarovi Jánovi Kreuselovi roľu za hámmom na pozemku, ktorý vyklčoval so súhlasom mestskej rady. Mestská rada transakciu schvaľuje s podmienkou, že nový majiteľ bude mestu platiť od role ročný census.*“ V roku 1537 u V. Glosa zdanili Marušu, ktorá bola kopáčkou (hakin) a v roku 1542 v dome žil aj Gregor Glos – pravdepodobne majiteľov syn, ktorý predtým býval na Ringu – u Juraja Baumhakela, v dnešnom dome č. 20. Okrem už spomenutej Maruši tu bývali v podnájme aj piati zamestnanci Fuggerovcov: povozník Pavol Auriga, dvaja Husárovci – starý a mladý (Huzar Ztary, Mladyhuzar), istý Schwager a Benedikt. Valentín Glos dom vlastnil minimálne do roku 1543.

O dve desaťročia neskôr (v rokoch 1566 – 1578) bol jeho majiteľom **Ján** (Janno, Jancho) **Kováč** mladší, ktorého prijali za mešťana 5. novembra 1568². Po J. Kováčovi ml. je v rokoch 1581 – 1587 ako vlastník domu uvedený **Šalamún** (Salamon) **Ravas**, ktorý bol pravdepodobne synom Blažeja a bratom Klementa Ravasa mladšieho. V roku 1587 tu býval nájomník Filip Havranko, asi syn bývalého majiteľa susedného domu č. 11 – kňaza Gašpara Havranka. V nasledujúcom roku však Šalamún Ravas zomrel. V registroch z rokov 1588 – 1591 už ako majiteľka domu figuruje jeho ovdovená manželka **Anna Ravasová**. Spolu s ňou tu naďalej žil niekdajší vlastník Ján Kováč mladší. Pred rokom 1603 sa krátkodobým majiteľom domu stal **Ján Frisovič** – banský podnikateľ pochádzajúci z Poľska, ktorý vlastnil aj dva vedľa seba stojace domy v Dolnej ulici (dnes č. 8 a 10). Od roku 1604 bol dom č. 13 majetkom **Baltazára Žiaka** (Zsiak), ktorý dovtedy žil v susednom dome č. 11. Za mešťana B. Žiaka prijali 26. marca 1604. Baltazárovi a jeho

manželke Anne sa 28. októbra 1600 narodil syn Baltazár, ktorý však zanedlho zomrel, keďže Žiakovcom sa 19. decembra 1602 narodil syn opäť menom Baltazár. Pri plienení mesta vojakmi generála Františka Rédeya v apríli roku 1605 bol okrem iných domov v Lazovnej ulici zničený aj tento dom. Preto sa v nasledujúcich rokoch v daňových registroch nevyskytuje.

V roku 1610 alebo v roku 1611 sa vlastníkom domu, resp. zhoreniska stal už spomenutý **Sebastián Hübl**, ktorý sa do Banskej Bystrice prisťahoval z nemeckého Bambergu a za mešťana ho prijali 26. novembra 1610. V roku 1614 uňho bývala v podnájme Alžbeta Pragová – rozvedená manželka evanjelického kazateľa Petra Pragu, majiteľa susedného domu č. 11. Po Sebastiánovi Hüblovi dom č. 13 vlastnil **Andrej Hensiggen** – bývalý majiteľ ringového domu v dnešnej Dolnej ulici č. 5. Andrej Hensiggen pred rokom 1647 zomrel. Dom potom v rokoch 1647 – 1652 vlastnila vdova **Anna Hensiggenová**.

Po nej sa novým majiteľom domu stal **Michal Clement**, ktorého prijali medzi mešťanov spolu s bratom Jánom 4. novembra 1651. Koncom 70. rokov dom zdedil Michalov syn **Ján Clement**. Spolu s ním tu býval v podnájme Zachariáš Pacek. Ján Clement už v roku 1714 nežil, keďže v záznamoch z rokov 1714 – 1721 je ako vlastníčka domu uvedená jeho ovdovená manželka **Magdaléna Clementová**.

Od roku 1722 nasledujúcich šesť rokov bol majiteľom domu **Melichar Smrtník** starší (* okolo roku 1680, † február 1750) – rovnomený syn Melichara Smrtníka najstaršieho (*19. I. 1646, †8. XII. 1707). M. Smrtník starší dovtedy vlastnil na opačnej strane ulice dom č. 22. V roku 1728 sa majiteľom domu č. 13 stal **Juraj Kolbenheuer** a v rokoch 1730 – 1731 je ako jeho vlastník uvedený **Ján Kolbenhayer I.**, ktorého prijali za mešťana 23. júna 1722³. Ján Kolbenhayer I. bol od roku 1722 majiteľom domu na Hornom predmestí (dnes Horná ul. č. 57). V rokoch 1741 – 1755 dom č. 13 vlastnil zlatník a ťažiar **Pavol Vozár** (i Wozar) mladší, ktorý sa stal mešťanom 4. mája 1729. V podnájme tu býval čizmár Andrej Kollár II. (i Kolárik). Pred rokom 1759 dom zdedil Pavlov syn **Michal Vozár** starší, ktorý bol mäsiarom. Medzi mešťanov ho prijali 22. decembra 1753.

V roku 1761 si Michal Vozár starší dom vymenil s gombikárom Michalom Rárusom, tiež starším (mešťanom sa stal 8. októbra 1756), ktorý na protiaľhej strane ulice vlastnil dom č. 20. **Michal Rárus st.** (* 1727, † 1794)⁴ bol potom majiteľom domu č. 13 viac ako 30 rokov⁵. V rokoch 1774 – 1775 uňho býval nájomník Andrej Chripko, ktorý bol krčmárom a aj šichníkom. Spolu s týmto domom v tých istých rokoch (1774 – 1775) M. Rárus st. krátkodobo vlastnil na opačnej strane ulice dom č. 26 a v daňových registroch z roku 1786 je uvedený aj ako majiteľ domu v Dolnej stribornej ulici č. 28/1. Michalovi Rárusovi st. prvá manželka zomrela. Druhýkrát sa oženil s Annou Katarínou Hlivajovou – dcérou evanjelického farára Jána Hlivaja (pôvodne Hliva). V roku 1784, keď mal Michal Rárus starší 57 rokov sa im narodil jediný syn Michal Rárus mladší. Po otcovom úmrtí je v rokoch 1794 – 1795 ako vlastníčka domu uvedená vdova A.

Michal Rárus, mladší

Lazovná 13, máj 2003

Lazovná 13, január 2006

K. Rárusová. V rokoch 1795 – 1796 sú ako jeho majitelia zapísaní dedičia **Rárusovcov** (Raruss Erben) a od roku 1797 do roku 1807 opäť **Anna Katarína Rárusová** (zomrela v roku 1816). V podnájme tu býval krčmár a tesár (faber ligner) Samuel Petran a žila tu aj matka Anny Kataríny – vdova Hlivajová.

V roku 1807 sa vlastníkom domu stal jej vtedy 23-ročný vnuk **Michal Rárus mladší** (* 23. VIII. 1784, † 2. VI. 1862). Budúceho slovenského dejateľa a verejného činiteľa Michala Rárusa mladšieho prijali medzi mešťanov 3. mája 1806⁶. V roku 1814 sa M. Rárus mladší v Banskej Štiavnici oženil s miestnou devou Janou (Johanna) Winterlichovou. V rokoch 1816 – 1817 u Rárusovcov bývali v podnájme Filip Petran – asi syn Samuela, ktorý bol taktiež krčmárom a tesárom a tiež pivovarník a krčmár Gottfried Lubrich, ktorý sa od roku 1818 stal majiteľom neďalekého domu č. 19. M. Rárus mladší vlastnil aj rozľahlú záhradu situovanú za hradbami – severne od mestského hradu, ktorú v roku 1786 za 190 zlatých kúpil jeho otec M. Rárus starší. V roku 1817 záhradu od neho získalo výmenou za iné pozemky mesto, aby tu zriadilo nový rímskokatolícky cintorín, ktorý otvorili 29. mája 1818. Začiatkom 20. rokov u Michala Rárusa ml. bývali v podnájme: Andrej Hasl, krčmár Ján Haban, stolár Ján Hartz – budúci majiteľ domu č. 8 vo Farskej ulici, gombikári Michal Štefek mladší a M. Štefek najmladší (mešťanmi sa stali 11. augusta 1798, resp. 1. februára 1827) a čižmár Samuel Lehocký II., ktorého prijali za mešťana 10. decembra 1806. Aj v nasledujúcich rokoch (1831 – 1845) v dome žili niekoľkí (spolu ôsmy) nájomníci. Manželia Rárusovci mali jedinou dcéru Katarínu, ktorá však ako 18-ročná zomrela.

Od roku 1818 do roku 1849 bol urodzený pán – S. D. (Spectabilis Dominus) Michal Rárus mladší senátorom a v pohnutých rokoch 1848 – 1849 aj richtárom a starostom. Bol i súdnym radcom a od leta 1849 do roku 1853 kráľovským vládnym komisárom – županom Zvolenskej župy, ktorá sídlila v blízkom dome č. 9. V roku 1849 bol M. Rárus ml. členom deputácie, ktorá sa v Olomouci stretla s cisárom Františkom Jozefom I. Panovníka žiadali o splnenie slovenských národných požiadaviek. Ako župan má Michal Rárus ml. nemalé zásluhy aj o zavedenie slovenčiny ako úradného a vyučovacieho jazyka. Priateľil sa a aj podporoval mnohých slovenských národovcov akými boli Karol Kuzmány, Štefan Moyses, Gustáv Kazimír Zechenter Laskomerský. V jeho dome pri svojich návštevách Slovenska v rokoch 1852 a 1855 bývala česká spisovateľka Božena Němcová. V apríli roku 1852 Michala Rárusa mladšieho postihla mozgová porážka, po ktorej ostal na jednej strane tela ochrnutý. Z týchto dôvodov sa ako 68-ročný vzdal úradu župana. V roku 1853 je jeho dom spolu so susednými domami č. 15, 17, a 19 uvedený medzi tými, ktoré poskytujú nocľah. V tom istom roku ho cisár František Jozef I. vyznamenal rytierskym krížom. O päť rokov neskôr M. Rárus mladší spísal testament, v ktorom celý svoj majetok odkázal pre nižšie evanjelické gymnázium, s tým, aby bolo povýšené na vyššie (to sa udialo až o pol storočie neskôr).

HASIČSKÁ HYMNA

O dobrovoľných hasičských zboroch sa už v minulosti popísalo dosť. Avšak ani zďaleka nemajú takú bohatú históriu ako požiare. V časoch Monarchie, keď boli zakladané prvé dobrovoľné hasičské zbory, ale potom i počas republiky, bolo ctou byť dobrovoľným hasičom. Aj finančne ich podporovali lepšie situovaní občania a mali privilégia napríklad pri usporadúvaní dedinských zábav. Nikto proti tomu neprotestoval, lebo nik nevedel, kedy ich bude potrebovať.

Postupom času vznikla potreba zviditeľňovania sa, napríklad pri oslavách, keď už mali aj parádne uniformy, odznaky, sekerky a prilby. Chýbala však hasičská hymna. A zlyhali všetky pokusy amatérskeho rázu nejakú vytvoriť. Je však pravda, že niektoré výtvyry sa takmer nedajú čítať. A u nás sa neujala ani hymna amerických hasičov, s prvkami rapu.

V roku 1927 zložil hymnu pre trnavských hasičov Mikuláš Schneider – Trnavský a to tak slovom ako aj hudbou. Ujala sa ako tak v okolí Trnavy a na Kysuciach, aj to len dočasne.

Vznikali aj amatérske Hasičské modlitby a „Desatoro prikázání hasiča. A nie len to, patrónom hasičov bola Sv. Barbara, Sv. Florián sa dostavil až neskôr. Veľmi rozšírený bol aj slogan: „Ďaleká voda nie je dobrá pre blízky požiar!“

Po úmrtí Michala Rárusa mladšieho dom viac ako tri desaťročia vlastnila **Zuzana Laknerová**. Spolu s ňou tu žil jej zať Ľudovít Turzo-Nosický (* 25. III. 1827, † 23. II. 1896), ktorý bol advokátom, notárom a slovenským národným dejateľom⁷. Ľ. Turzo-Nosický mal za manželku Augustu Laknerovú (*1843, †1887). V roku 1867 v dome bývali v podnájme: Štefan Šuška, Ján Polevkovič – profesor na evanjelickom gymnáziu, Martin Stein, Ľudovít Bušány a Alojzia Furmanová. Po Zuzane Laknerovej, ktorá prežila svoju dcéru a aj zaťa, dom zdedil jej vnuk Dr. **Ivan Turzo**. V zozname žiakov v školskom roku 1914/1915 je v súpise pri tomto dome uvedená jeho najmladšia 10-ročná dcéra z prvého manželstva Marta Turzová.

Lazovná 13, máj 2015

Začiatkom 20. rokov mal na prízemí lekárňu Andrej Jančo. O notárovi Ivanovi Turzovi sa v Hronských novinách z júla 1925 zachovala takáto smutná správa: „Výrokom správneho výboru spojených verejnototárskych komôr na Slovensku, ustanovený námestníkom Dr. Ivan Turzo – notár v Banskej Bystrici si ťažko chorý strelnou ranou vyhasil svoj život podvečer 28. júla 1925 (trpel na neurosteniu). Narodil sa v Banskej Bystrici roku 1871 z otca Ľudevíta Turzo – advokáta a matky rodenej Laknerovej, ktorá zomrela v mladom veku slabomyseľnosti. Jeho brat Ľudevít, veľmi nadaný zomrel 24 ročný. Ivan sa oženil s prvou manželkou Marienkou Medveckou a mali 3 dcéry: Olinku, Marienku a Martu.

Ivan Turzo bol verejným notárom a tiež spoluzakladateľom Hronských novin.“

V tom istom periodiku uverejnili 2. októbra 1925 nasledovný oznam: „Dr. Béla Rosenfeld, bývalý námestník nebohého Dr. Ivana Turzo – verejného notára, otvoril advokátsku kanceláriu v Lazovnej ulici“. V 20. a 30. rokoch v tomto dome a tiež v dome č. 26 na opačnej strane ulice fungovala knižtlačiareň „Slovan“. Jej majiteľom, resp. prevádzkovateľom bol Antonín Beršík.

Ján Baláž

Poznámky:

- ¹ najstaršia zachovaná informácia o Rárusovcoch v meste pochádza zo začiatku XVII. storočia. 26. augusta 1602 sa Jonášovi Rárusovi a jeho manželke Olene narodil syn Juraj.
- ² pred štvrtstoročím býval v blízkom dome č. 9/2 jeho otec Ján Kováč starší, ktorý pracoval u Fuggerovcov.
- ³ v meste o viac ako 60 rokov neskôr žil farbiar Ján Kolbenhayer II. (za mešťana ho prijali 6. októbra 1778), ktorý bol asi vnukom Jána I.
- ⁴ jeho starým otcom bol pravdepodobne Martin Rárus (za mešťana ho prijali 19. júla 1701), ktorý vlastnil neďaleký dom v Hornej striebornej ulici č. 22/1.
- ⁵ krátky údaj z roku 1766: má dom pivovarský a 3 kravy a z roku 1774: má dom pivovarský a 4 kravy.
- ⁶ – v roku 1808 je uvedený v hodnosti kapitána v mestskom streleckom spolku.
- ⁷ – Ľ. Turzo-Nosický bol tiež signatárom Memoranda národa slovenského a zakladajúcim členom Matice slovenskej. Do svojej smrti v roku 1896 vlastnil na námestí ringový dom – dnes č. 6.

V roku 1932 Obvodný notariát v Banskej Bystrici rozoslal všetkým hasičským zborom nasledovné oznámenie:

„Milý bratia Hasičia! Tu Vám posielam novú hasičskú hymnu moravskú. Slová složil: Ján Treštík, Hudbu: Jozef Michal.“

<i>Nuž v – pred len bratři hasiči</i>	<i>Hoj slišťe signál k požiaru</i>
<i>Kam zve nás povinnost.</i>	<i>Jenž volá o pomoc.</i>
<i>V nešťestí blížným pomoci</i>	<i>Hle hasič stojj připraven,</i>
<i>Toť pravá naša ctnost;</i>	<i>By živlu zlomil moc;</i>
<i>Ať zhoubá hrozí všeliká</i>	<i>On neleká se nešťastí</i>
<i>Sbor hasičov sa neleká</i>	<i>Neb mu to blahý cit veští,</i>
<i>On mocú paž má k záchrane,</i>	<i>že chrání rodnú obec svú</i>
<i>Jak vlast od nej čeká.</i>	<i>I občanů štěstí.</i>

Zpíeva sa na melódiu: Lví silou vzletem sokolím.
Banská Bystrica, dňa 20. júla 1932.

Ján Kmeť
Notár

(Ručná poznámka):

Všetkým hasičským sborom rozposlaté 24. VII. 1932.

Michal Kiššimon.

VÝZNAMNÝ BANSKÝ ODBORNÍK SAMUEL PILTZ A BANSKÁ BYSTRICA

Samuel Piltz (1888-1951) je jedným z mála banských odborníkov, ktorí v sa významnou mierou zaslúžili o udržanie banskej ťažby a rozvoj banskej techniky v modernej dobe, takmer na sklonku existencie banského remesla u nás. Hoci naše rudné ložiská patria medzi malé, dokázali sa veľkou mierou podieľať na rozvoji banskej techniky, technológie a banských vied aj v konkurencii veľkých rudných revírov. Jedným z rozhodujúcich faktorov tohto pokroku boli ľudia, ktorí na malých ložiskách dokázali vybudovať také metódy a techniky, že sa tieto mohli stať vzorom v baníckom remesle.

Samuel Piltz bol rodák z Hodruše. Meno napovedá, že ide o potomka Nemcov, ktorí sa usadili v banských mestách. Najstarší v cirkevných matrikách doložený predok – praprastarý otec Samuela Piltza baník **Christián Emanuel Piltz** sa oženil v Banskej Štiavnici, kde Hodruša cirkevne patrila 6. marca 1791. Bol synom Christiána Piltza a Doroty Schifmarovej a ako Nemec bol zapísaný v matrike nemeckej evanjelickej cirkvi. V čase sobáša mal 44 rokov, nevesta Zuzana, dcéra Abraháma Terianiho mala 39 rokov. Ťažko čitateľný zápis neumožňuje zatiaľ s istotou odpovedať na otázku, odkiaľ Christián Emanuel Piltz prišiel. Pravdepodobne je to obec, alebo mesto Berga v Sasku (Nemecko). Vzhľadom na vyšší vek mali manželia Piltzovci len štyroch synov, z ktorých traja zomreli, ostal len Samuel ako pokračovateľ rodu.

Stal sa otcom deviatich detí, z ktorých prežili iba štyri. Bol baníkom, ako takmer všetci muži v Hodruši. Aj v zápise o úmrtí má uvedené, že je baník, národnosťou Germanus-Nemec. Jeho syn **Samuel** mal osem detí, z ktorých zomrelo päť v útlom veku. I Samuelov syn **Jozef** mal osem detí, ale narodili sa v dobe, kedy už bola lepšia zdravotná starostlivosť, aj zdravotnícke uvedenie obyvateľstva bolo na vyššej úrovni ako v predošliých storočiach. O zdravie baníkov a ich rodín sa staral banský lekár. Z jeho ôsmich detí zomreli v detskom veku len dve. Jeden syn bol učiteľom v Piešťanoch, ale pochovaný je doma na cintoríne v Hodruši, druhý syn bol lekárom v Budapešti, kde mladý len 34-ročný zomrel. Jedna z dcér bola učiteľkou materskej školy pri tabakovej továrni v Banskej Štiavnici, ďalšie dve sa vydali. Syn Samuel sa narodil 26. augusta 1888 baníkovi Jozefovi Piltzovi a Kataríne Johane Staudnerovej, ako piate dieťa. Ľudovú školu v čase silnej maďarizácie navštevoval v rodnej Hodruši, potom ho ako výborného žiaka zapísali na chýrne banskoštiavnické lýceum, na ktorom študovalo mnoho našich spisovateľov, básnikov, kňazov, profesorov a vzdelancov. V rokoch 1909-1913 bol poslucháčom Banskej fakulty Vysokej školy banskej a lesníckej v Banskej Štiavnici. Ako výborný žiak a študent dostával štátne stipendium, ale zodpovedný mladík, ktorý vzišiel z ekonomicky slabších pomerov sa snažil rodine pomôcť tým, že doučoval slabších žiakov.

Po absolvovaní vysokoškolského štúdia ešte v auguste 1913 nastúpil Samuel Piltz na svoje prvé pracovisko. Boli to Sedmohradské závody ťažiarstva Pyrit, ktorého vedenie sídlilo v Budapešti. Slúžil v banskom závode Zalathna (dnes Zlatna), v jeho prevádzkach Rodna a Borsá (dnes Rumunsko) v pozíciách od praktikanta cez prevádzkového a hlavného inžiniera po riaditeľa závodu. Tam nadobudnuté skúsenosti využil v ďalších obdobiach svojho pracovného života. Počas služby v Sedmohradsku sa oženil v r. 1916 s Augustou Steltzlovou, rodáčkou z Hodruše, nevlastnou sestrou spisovateľa a evanjelického kňaza Emila Boleslava Lukáča.

Po desaťročnej službe už za československej republiky odchádza z Rumunska. Odchod odkladal, kým za nebo nenašli primeranú a zodpovednú náhradu. Usadil sa aj s rodinou v Banskej Štiavnici, kde sa stal profesorom baníctva na štátnej priemyselnej škole. Okrem všeobecného a banského strojnictva vyučoval aj matematiku a fyziku. Počas výučby vytvoril akési „desatoro vlastností dobrého banského dozorca“, ktoré sa snažil vstiepiť svojim študentom-budúcim banským dozorcami.

Po štyroch rokoch od októbra 1927 pôsobil Samuel Piltz na Banskom kapitanáte v Banskej Bystrici, vo funkcii prednostu inšpekčného oddelenia. Toto pracovné zadelenie mu umožnilo poznať všetky banské a hutnícke závody na Slovensku. Vedel o lokalitách, kde prebiehal ložiskový výskum a úzko spolupracoval s pražským geologickým ústavom. Okrem pracovných povinností a starostlivosti o rodinu sa angažoval aj v Matici slovenskej. Patril do Miestneho odboru MS v Radvani, kde vykonával funkciu pokladníka. V marci 1934 počas valného zhromaždenia sa s ním lúčil predseda Viliam Paulíny, generálny riaditeľ Národnej banky, a ďakoval mu za nezištnú národnú prácu a prial mu mnoho zdraru

pre jeho nové pôsobisko Spišskú Novú Ves, kde bol preložený. V Spišskej Novej Vsi pôsobil na tej istej pozícii ako v Banskej Bystrici. Málo známa je skutočnosť že v období krízy sa vyskytla potreba vyššieho odbytu kuchynskej soli. Solivar Prešov nestačil túto potrebu pokryť, preto sa Samuel Piltz ujal realizácie výroby na Piesku pri Podbrezovej, kde upravili voľnú budovu na úpravu surovej soli, ktorú vozili z podkarpatskej Rusi. Na jeseň 1938 však Podkarpatská Rus pripadla Maďarsku a výroba v Solivare M. R. Štefánika sa musela zastaviť.

Po vzniku Slovenského štátu bolo v Bratislave zriadené Ministerstvo hospodárstva a Samuel Piltz sa stal vedúcim jeho VII. odboru Štátnych banských a hutníckych závodov. Od jari 1939 sa tento odbor pričlenil ako VI. odbor k Ministerstvu dopravy a verejných prác. Počas vojnového obdobia bol stav baníctva v Štiavnických vrchoch kritický a o jeho prekonanie sa návrhom účinných opatrení veľkou mierou zaslúžil Samuel Piltz.

Po prechode frontu bolo banské odvetvie celý rok mimo prevádzky. Následné zoštatnenie banských podnikov konečne zjednotilo bane a umožnilo odtajnenie o stave surovín a technickom stave banských prevádzok. Podľa druhov surovín vznikli národné podniky zlúčené do jedného podniku Československé doly n.p. s generálnym riaditeľstvom v Prahe. Jeho technickým riaditeľom bol od februára 1946 Samuel Piltz. V januári 1948 ho vymenovali za vládneho radcu. Posledné roky svojho čínorodého života prežil opäť v Banskej Bystrici v národnom podniku Rudné bane ako banský riaditeľ. Tu ho zastihla 3. decembra 1951 smrť. Pochovali ho na evanjelickom cintoríne v Banskej Bystrici.

Inžinier Samuel Piltz celý život cieľavedome sledoval stav a rozvoj baníctva, banického školstva a podporoval vedeckú činnosť v oblasti baníctva. Pričinil sa o založenie Štátneho geologického ústavu, dnes známeho ako Geologický ústav Dionýza Štúra, podieľal sa aj na založení štúdia banského inžinierstva v odbore špeciálnych náuk na Slovenskej Vysokej škole technickej v Bratislave. Prednášal na nej základy baníctva a banské právo (počas Slovenského štátu).

Po pri odbornej, riadiacej a organizačnej práci, pri ktorej úzko spolupracoval s výskumnými ústavmi a vysokými školami, nezabúdaj ani na sociálny program pre baníkov - vybudovanie vhodných sociálnych zariadení v jednotlivých závodoch, zdravotní pre banícke deti, príspevkami na rekreačné pobyty zamestnancov a založením podporného fondu pre mimoriadne udalosti a pod.

Na Samuela Piltza, jeho odbornosť, všestrannú rozhladenosť, neobyčajnú pracovitosť, schopnosť vychádzať s ľuďmi aj v zložitých situáciách a na jeho skromnosť nezabúdajú jeho nasledovníci. V Hodruši si ho uctili odhalením pamätnej tabule na nádvorí areálu bane Všechsвятých 30. decembra 2014.

Mesto Banská Bystrica, kde pôsobil v dvoch obdobiach svojho plodného života a kde zomrel, si ho uctilo tým, že jeho hrob sa stal pamätným hrobom.

Eva Furdiková

Zdroje: Zborník Slovenského banského múzea 2017 a súkromný archív autorky

Odhalenie pamätnej tabule Samuelovi Piltzovi na nádvorí areálu bane Všechsвятých v Hodruši 30. 12. 2014

JÁN HORÁRIK, ZAMLČANÝ FILOZOF, HUMANISTA A REVOLUCIONÁR

Táto zamlčaná historická postava, už viac ako poldruha storočia odpočíva v Banskobystrickom evanjelickom cintoríne, kde sníva svoj večný sen o jednej spravodlivej spoločnosti. Považujem za potrebné, aspoň z časti priblížiť jeho život i dielo, aby neupadlo do úplného zabudnutia. Bolo by už na čase oživiť meno tohto nadaného a neúnavného vzdelanca, revolucionára a dostať jeho učenie do kontextu s našou dobou.

Ján Horárik, ako katolícky kňaz, začal svoju politickú kariéru v roku 1841, kedy na zhromaždení Peštianskej župy inicioval, aby práva sobášenia odobrli z právomocí cirkvi. Verejne sa postavil proti spiatocníckym postojom a snahám, vyjadreným v oficiálnych cirkevných dokumentoch i vo vnútrocirkevnej praxi. Cirkevné kruhy počínajúc Jánom Horárikom pozorne sledovali a hľadali patričnú odvetu. Dosiahli, že stratil miesto vychovávateľa pri katolícky zmýšľajúcom Móriczovi Ullmannovi. V tom istom roku 1843 dostal však miesto domáceho učiteľa u peštianskeho podžupana Móricza Szentkirályiho.

Napriek rôznym tlakom, siahajúcim až na jeho existenciu, vztrnul vo svojich názoroch. Dôkazom toho je skutočnosť, že v roku 1843 v Tubingene vydal brožúru pod názvom *Die Ehe im Geiste Christi und die gemischte Ehen* (Manželstvo v duchu Krista a zmiešané manželstvá). V tomto diele poukazuje na zbytočnosť požehnaní manželstva zo strany farára a považuje za poburujúce a neznesiteľné, aby kňazstvo v Uhorsku bolo závislé od Ríma.

Jeho uvedomelú rozhodnosť odrážajú aj slová z tejto knihy: „*Je kľatbou kresťanský civilizovaného sveta, že zakazuje tisícom manželstvom, alebo ho činí nerealizovateľným a k tomu ešte pohľavnú lásku, len čo sa nemá stať manželstvom, brutálne nezmyselne pranieruje, hoci takéto zákazy nepochádzajú ani od Krista a jeho slov, ani z rozumu, ani od prírody. Takto sa začala láska hanbiť sama za seba, začala sa skrývať, zapierať, iných klamať, podvádzá, začala sa považovať za hriech.*“

Keď uhorský krajský stavovský snem prijal zákon o slobodnom prestupe z jednej cirkvi do druhej, v roku 1845 prestúpil z katolíckej do evanjelickej cirkvi. Vtedy zákon umožňoval prechod z jednej cirkvi do druhej, ale neumožňoval bezkonfesijnosť. Ale ani táto nová situácia ho neuspokojovala. Keď sa ho pýtali priatelia, či prestúpi do evanjelickej alebo reformovanej cirkvi, odpovedal, že: „*Do nijakej a nikdy.*“ Musel sa však zákonu podrobiť, lebo inú možnosť vtedy nemal.

V roku 1845 Ján Horárik odišiel do Nemecka. Vo filozofickej rovine pokračoval v štúdiu mladohegeliánstva a názory Ludvíka Feurbacha citeľne ovplyvnili jeho postoje i ďalšie počínanie. To sa odrazilo aj v jeho diele *Johann Horárik's Kampf mit Hierarchie und Kirche in den Jahren 1841–1845* (Boj Jána Horárika s cirkevnou hierarchiou a cirkvou v rokoch 1841 – 1845), ktoré vyšlo v roku 1847 v Lipsku. Hlavným cieľom jeho snaženia boli politické reformy v záujme celospoločenského zreformovania života pospolitého ľudu. Hlásal, že: „*Ľud je zdrojom blahobytu bohatých.*“ „*Každá sloboda je opovrhnutia hodná, pokiaľ sa nevzťahuje na všetkých ľudí a nešľachtí ich, ako aj každá reforma je hodná nenávisťi, pokiaľ sa netýka ľudu a treba proti nej bojovať.*“

Po vypuknutí revolúcie v marci 1848 Ján Horárik sa vrátil do Uhorska. Vďaka revolúcii nebol už prenasledovaný za svoje pôsobenie v Nemecku a za vydanie publikácie v Lipsku. Naopak, vďaka revolučným udalostiam mohol aj verejne pôsobiť ako žurnalista.

Kým Štúrovci hľadali podporu u cisára, Slováci mali zastúpenie v Peštianskych revolučných štruktúrach, podporujúcich snahy o dôsledné zlikvidovanie feudálnych poriadkov. Zo Slovákov najvýznamnejšie miesto v týchto štruktúrach zastával Ján Horárik, muž, ktorého všetci

naši historici bez rozdielu vymazali zo slovenských dejín. O Horárikovi treba povedať, že do revolučného diania v roku 1848 vstúpil s presne vyhranenými koncepciami. Presadzoval uzákonenie všeobecného volebného práva, vyvlastnenie poľnohospodárskej pôdy patriacej šľachte a cirkvi v prospech roľníkov, národnostnú otázku navrhoval vyriešiť federalizáciou Uhorska, v ktorej by aj Slováci mali možnosť vytvoriť si samostatnú územnosprávnú jednotku. Svoju príslušnosť k slovenskému národu verejne vyhlásil v časopise *Priateľ ľudu*, hoci dovtedy sa vôbec neangažoval v slovenskom národnom hnutí.

S nadšením a oduševnením sa zúčastnil revolučného hnutia a v revolučných bojoch sa činil na ľavom krídle. Podporoval požiadavku roľníkov a vo svojich článkoch volal po zrušení privilégií a urgoval vyhlásenie republiky. Ján Horárik spolu s Mihályom Táncsiom boli protagonistami *Spoločenstva rovnosti* (Egyenlőségi Társulat). Úlohou tohto spolku bolo uviesť do života myšlienku hesla „sloboda, rovnosť a bratstvo“, lebo tvrdili, že tieto heslá 15. marca 1848 len odznegli, ale v reálnom živote sa neuplatnili. K národnostnej otázke program Spoločenstva hovorí: *pretože vec slobody je spoločným záujmom všetkých, odstraňujeme trenice vzniknuté z jazykovej rozdielnosti a radi privítame medzi svojimi členmi všetkých občanov bez ohľadu na ich reč.*

Keď po potlačení viedenského povstania bol popravený jeho osobný priateľ, nemecký spisovateľ a politik Robert Blum, na jeho pamiatku usporiadalo Spoločenstvo tryznu, kde hlavným rečníkom bol Horárik. Vo svojej reči, mimo iné povedal, že: *Treba sa spojiť proti vykorisťovaniu a spojencom maďarského ľudu môže byť len ľud ostatných národov.*

Vykorisťovanie je základom cisárskeho režimu; ľud dostáva iba almužnu z toho, čo sám vyprodukuje. Držať ľud v nevzdelanosti vyhovuje vládnucej vrstve.

V júni 1849 Ján Horárik hlása: „*Pán a sloboda sú nezlučiteľné. Sloboda nie je v tom, že budeme mať spravodlivých pánov, ale v tom, že nijakí páni nebudú.*“

Z tohto obdobia je i jeho myšlienka, že: „*Ak je človek bigotne nacionalistický alebo bigotne veriaci, je schopný podlých činov – bez toho, aby sa jeho svedomie ozvalo, ba dokonca s tým presvedčením, že koná veľkú, vznešenú službu národu či Bohu.*“

Po páde revolúcie na Uhorsko doľahol vojenský despotizmus, ktorý donútil Jána Horárika siahnuť sa z verejného života. Pracoval ako súkromný učiteľ a prekladateľ. Jeho životné podmienky boli viac než skromné. V posledných rokoch života žil u svojho brata Juraja v Banskej Bystrici, kde 20. mája 1864 zomrel vo veku 56 rokov.

Vyslovil aj želanie, aby bol pochovaný bez cirkevného obradu. Tejtó jeho požiadavke príbuzní nevyhoveli a bol pochovaný v evanjelickom cintoríne v Banskej Bystrici. Jeho pohrebný obrad sa uskutočnil nakoniec bez cirkevného obradu, lebo duchovný, ktorý bol pripravený rečniť, ušiel pred silným dažďom, ktorý sa akurát spustil. A tak z vôle prírody sa aspoň zčasti splnila jeho posledná vôľa.

Horárik, ktorý pochádzal z vnútra katolíckej cirkvi, dôkladne poznal jej spôsob myslenia a jasne spoznal pravú podstatu tohto myslenia. Jeho osobné skúsenosti s vnútornou krízou cirkvi robia jeho diela vierohodnejším. Postoje, ktoré zaujímal, neboli iróniou osvieteného mysliteľa, ale odzrkadlením rozporu medzi slovami evanjelia a cirkevných hodnostárov. Jeho slová nikdy neboli žalobou Voltairovského typu, ale len jeho osobné svedecké výpovede. Jednoznačne Horárika možno považovať, za svetského humanistu a demokrata.

Ivan Vajda

Portrét Jána Horárika z knihy *Johann Horárik's Kampf mit Hierarchie und Kirche in den Jahren 1841-1845*

Hrob Jána Horárika v Banskej Bystrici

ZO ZÁŽITKOV 21-ROČNÉHO DOBROVOLNÍKA (4.časť)

Drahý Lučo!

V mene tých desiatok a stovák väznených a ponižovaných, ktorým si v živote pomohol, ale aj v mene Tvojich priateľov a známych, vzdávam Ti aspoň touto cestou oneskorené poďakovanie. Naplnil si slová prisahy povstaleckých bojovníkov do poslednej litery...

Povstalecký dobrovoľník Milan

Navrátil, Ročenka odbojárov, 1997

Po obsadení Banskej Bystrice nemeckým vojskom sa bystrická väznica stala väznicou gestapa. Bola rozdelená na dve časti: mužskú - dvojposchodovú a ženskú. V mužskej časti na prizemí väznili Nemci civilov, na 1. poschodí dôstojníkov, četníkov a príslušníkov paradasantnej brigády, na 2. poschodí vojakov a partizánov. Na ženskom oddelení boli väznené ženy a vo väčších izbách občania židovského a cigánskeho pôvodu. Tu boli pomery neznesiteľné. V niektorých izbách bolo i 100 väzňov, takže všetci nemohli naraz ani sedieť, nebolo dosť miesta, a to ani nespomínam nočný odpočinok. Vonkajší dozor vo väznici mali príslušníci SS, veliteľom bol sadista a vrah Müller. Vnútornej dozor vykonávali slovenskí dozorcovia. Chcel by som tu vyzdvihnúť ich obeť pomoc väzneným, často riskujúc vlastnú slobodu a život. Proti zákazu gestapa a SS prinášali potraviny, lieky a šatstvo, prinášali a vynášali správy a umožňovali tajný styk medzi väzňami. Nevie, aká bola kapacita väznice za normálnych podmienok. Počas nášho väznenia sa počet väzňov pohyboval okolo 800. V celách pre 4 osoby sme boli dvadsať, niekedy až tridsať s jedným slamníkom pre 3 - 4 osoby. Boli situácie, keď sme si nocľah pripravili tak, že sme si na zem rozprestrelí noviny.

Z veľkého počtu väzňov od detí až po starcov bolo mnoho ranených a chorých. Bežne prichádzal lekár do väznice raz týždenne, teraz takmer denne. Pochopiteľne na všetko nestačil. A tak som sa stal so svojimi 4 sestrami medicíny jeho pomocníkom a vlastne výkonným lekárom väznice. Vďaka tomu som mal za pomoci dozorcov - Slovákov (ale skryte pred Nemcami) pomerne voľný pohyb po oddeleniach, často i celách väznice a umožnený styk s väzňami. Denne som ošetroval a prevážal mnoho chorých a ranených, prostredníctvom dozorcov som podával návrhy na preloženie chorých do nemocnice. Spomínam si, ako krátko po prevoze do nemocnice umrel otec môjho najlepšieho priateľa, spomínam si na smrť 90-ročného starca i na to, ako ma raz v noci odviekli na ženské oddelenie, kde v kaluži krvi, temer v bezvedomí ležal občan židovského pôvodu, ktorý si podrezal cievy na zápästí. Spomínam si na tehotnú ženu, ktorá bola preložená z väznice do nemocnice, kde porodila, ale asi po 14 dňoch od pôrodu sa musela i s dojčaťom vrátiť späť. Spomínam si na dvoch ruských partizánov, ktorých pred pádom do zajatia poranil predčasne vybuchnutý

granát. Nemci ich surovo bili napriek tomu, že boli ťažko ranení na rukách i hlave. V noci, napriek zákazu, sme ich okúpali, ošetrili a preobliekli do čistých šiat. S týmito všetkými a mnohými ďalšími som sa stretol po oslobodení na mieste, ktoré by som radšej nebol nikdy videl, ale o tom neskoršie.

Vo väznici boli ľudia najrôznejších národností: Slováci, Česi, Rusi, Francúzi, Angličania i Američania. Vianoce prežité vo väzení boli smutné - síce v očakávaní blížiaceho sa oslobodenia, ale s obavami a pocitom neistoty do najbližšej budúcnosti. Boli sme v myšlienkach s najbližšími príbuznými, mnohí z nás o nich nič nevedeli. Druhý deň po Vianociach priviedli Nemci do väznice asi 20 príslušníkov anglickej a americkej vojenskej misie. Mnohí z nich boli ranení, padli do zajatia po obklúčení a prestrelke nad horehronskou obcou Polomka. Po troch dňoch ich Nemci odtransportovali - domnievali sme sa, že do niektorého koncentračného tábora, kde sa dočkajú oslobodenia. Neskôr sme sa dozvedeli, že všetci zahynuli v koncentračnom tábore Mauthausen.

Keď som 29. decembra prišiel na ženské oddelenie, pristúpila ku mne slovenská dozorkyňa a povedala mi: „Vy ste tvrdý chlap, vám sa kolena nepodlomia, vám to môžem povedať. Nemci vás majú zajtra popraviť.“ Rozrušený vrátil som sa do svojej cely. Keď som túto správu oznámil spoluväzňom, boli všetci veľmi zronení - bol som na cele najmladší. Neskôr som sa dozvedel podrobnosti: po zničení nemeckého telefónneho vedenia na viacerých miestach v Banskej Bystrici Nemci opakovane vyhlasovali rozhlasom, že na odvetu zaistili ako rukojemníkov päť popredných banskobystrických občanov, ktorých spolu s piatimi ďalšími spomedzi väznených osôb zastrelia, ak do 48 hodín obyvateľstvo mesta nepomôže odhaliť páchatelov. Medzi týmito piatimi boli traja z našej rodiny: ja, môj brat Igor a bratranec Václav Vaško, všetci sme boli študenti, príslušníci Vysokoškolského strážneho oddielu. Z postihnutých som vedel iba ja, čo nás očakáva, nepovedal som to ani bratovi. Chcel som ich ušetriť duševných útrap, ktoré som prežíval sám - poznajúc Nemcov, bol som presvedčený, že svoju hrozbu splnia. Ale predsa len k nášmu zastreleniu nedošlo. Nasledujúceho dňa nám odľahlo - podľa informácie od nového väzňa bola naša poprava odvolaná, pretože Nemcom sa podarilo chytiť páchatelov.

Ako sme sa neskôr dozvedeli, zdôvodnenie nezodpovedalo pravde, to však nebolo pre nás v tom čase podstatné. Správa o pripravovanom zastrelení desiatich banskobystrických občanov vyvolala v meste veľký rozruch i medzi vtedajšími exponntmi slovenskej administratívy a cirkevných kruhov. Ich intervencia na najvyšších vládnych miestach napokon zabránila vykonaniu popravy.

Ludvik Nábělek

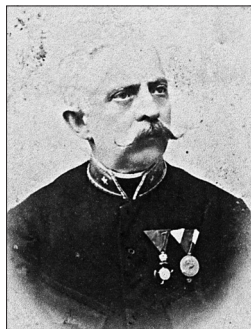
HONORÁT COTTOLI VON FAHNENFELD

Narodil sa v Bochni (Poľsko) 27. mája 1842, kde jeho otec (taktiež Honorát) bol pokladníkom soľného úradu Bochnia -Wieliczka, odkiaľ ho v roku 1850 ministerský radca Ruszeger, ktorý bol vedúcim soľného úradu v Bochni, povolal do Banskej Bystrice za banského a lesného pokladníka. V tejto funkcii bol po 57 ročnej službe penzionovaný a v roku 1882 tu aj zomrel.

Tak sa vo veku sedem rokov dostal môj starý otec do Banskej Bystrice, kde absolvoval štyri triedy gymnázia a v roku 1857 bol prijatý ako lesnícky mládenec a od vtedy až do dôchodku na lesnom úrade slúžil.

Odborné skúšky absolvoval v Bratislave v roku 1860 pred štátnou komisiou. V roku 1867 na Banskotiavnickej c. k. Banskej a lesníckej akadémii študoval „Účtovníctvo a Zmenkové právo“ s veľmi dobrým prospechom. Dekrétom zo dňa 20. novembra 1867 bol menovaný do funkcie účtovného finančného radcu na Banskobystrickom uhorskom kráľovskom lesnom riaditeľstve. Dňa 20. júna 1881 bol ustanovený za lesného hospodárskeho radcu I. triedy na Žarnovickom uhorskom kráľovskom lesnom riaditeľstve. Osvedčenie o prisaha lesného radcu v Žarnovici získal 13. februára 1884 a od 9. marca 1887 sa platnosť tohto osvedčenia vzťahovala aj na Banskobystrické uhorské kráľovské lesné riaditeľstvo. Dekrétom zo dňa 1. januára 1898 mu bol priznaný plat triedy VII vo výške 1600 forintov. Počas služby bol poverovaný viacerými, aj dlhodobými pôsobeniami v rôznych mestách, ako účtovný lesný poradca. (Tisovec, Dobšiná, Hronec, Ľubietová, Štiavnica, a inde), za čo bol zvlášť oceňovaný.

Listom uhorského kráľovského lesného riaditeľstva v Banskej Bystrici mu stanovili 1. jún 1899 za deň odchodu do trvalého dôchodku s príslušnými ročnými požitkami i s možnosťou ďalšieho zamestnania. Dňa

8. júla 1899 mu minister pôdohospodárstva uhorského kráľovstva zaslal ďakovný list a oznámenie, že na základe rozhodnutia cisársko-kráľovskej apoštolskej výsosti pri príležitosti jeho odchodu do dôchodku, za dlhé roky s oddanosťou vykonávanej služby mu udelili vysoké vyznamenanie „Rad zlatého záslužného kríža Františka Jozefa so zlatou korunou“.

Zmienka o tom bola 8. 7. 1899 aj v novinách Besztercebánya és vidéke (Banská Bystrica a okolie) s príslušným blahoželaním. Vyznamenanie mu odovzdali 22. júla 1899.

Ako penzionovaný však pracoval aj naďalej pričom ho poverovali úlohami účtovnej povahy v rôznych lesných úradoch. Posledné jeho pôsobenie bolo v roku 1902 vo Svalave (Ukrajina) kde sa narodil môj otec.

V roku 1866 sa môj starý otec oženil s Petronelou Argalášovou a mali deväť detí. Tri umreli v mladom veku a len jeden syn Camillo ostal Bystričanom. Bol hlavný notársky tajomník, oženil sa s Annou Klimovou a mali päť detí. Prvý syn umrel vo vojne ako 18 ročný, dve dcéry sa vydali do cudziny, v Banskej Bystrici ostali synovia Kálmán a Oskár. Zomrel náhle ako 58 ročný. S ich rodinami sme udržiavali intenzívne rodinné vzťahy až do ich smrti, veď boli rovesníkmi s mojím otcom. Často sme sa stretávali a mali sme sa radi. Z ďalších detí som poznala len jediného a to Geju, ktorý zomrel v roku 1951. Žil v Trebišove a bol bezdetný.

Starý otec už ako vdovec mal v druhom manželstve môjho otca Jozefa ako 60 ročný s Pavlou Kapustovou, ktorá bola takmer o tridsať rokov mladšia. Nebolo to také zvláštne, veď má mal môj otec vo veku štyridsať rokov a ja som sa narodila sto rokov po narodení starého otca. Starý otec zomrel 12. marca 1924 vo veku 82 rokov a stará mama zomrela dva roky po ňom (1926).

Katarína Izáková rod. Cotteli

ZABUDNUTÝ POVSTALECKÝ DŮSTOJNÍK PLUKOVNÍK DANIEL KOVÁČ

Vojenský duchovný plk. v. v. Daniel Kováč, narodil sa 17. 10. 1903 v Púchove a stál pri „kolíske“ rodiaceho sa protifašistického odboja v rokoch 1938 – 1945 ako prednosta Duchovnej služby evanjelickej augsburského vyznania (ďalej ev. a. v.) správy na Ministerstve národnej obrany (MNO).

Do protifašistického odboja sa zapája už v pohnutom roku 1938, a to prostredníctvom svojich kázni, modlitieb a básní, z ktorých vyžaruje hlboký vlastenec-ký cit k Československej vlasti. Okamžite po prijatí Mníchovského diktátu českým a slovenským vlastencom, ktorí sa rozhodli pre emigráciu, zabezpečuje prechody. V rokoch 1939 – 1940 zaistil prechod do zahraničia 28 českým a slovenským vlastencom. V tomto období nadväzuje kontakty s mnohými antifasistami a odbojovými skupinami najmä Flóra, Obrana národa a Justícia. Najvyšiu konšpiračnú spoluprácu nadväzuje so slovenským spisovateľom Elom Šandorom, ktorému odovzdáva veľmi dôležité informácie z gremiálok organizovaných MNO a ten ich potom cez sovietsky konzulát v Bratislave posielal ďalej. Informácie z gremiálok prostredníctvom priateľa - colníka Daniela Pasiara posielal aj bývalému československému veľvyslancovi vo Francúzsku Dr. Štefanovi Osuskému a ten ich zase diplomatickou poštou odosielal do Londýna čs. emigračnej vláde.

Po vydaní vládneho nariadenia 198/1941 Sl. z. známeho aj pod názvom Židovský kódex, týkajúceho sa právneho postavenia židovských spoluobčanov v Slovenskej republike, vojenský duchovný Daniel Kováč podieľal sa na ich záchrane tým, že ich krstí, vystavuje falošné doklady, povoláva záložných dôstojníkov do slovenskej armády, kde vykonávajú pomocné práce. V snahe zlepšiť postavenie židovských spoluobčanov interviňuje u Dr. J. Tisa, prezidenta Slovenského štátu.

Veľmi ťažký vnútorný boj zvädza po vyhlásení vojny bývalému Sovietskemu zväzu 22. júna 1941, do ktorej po boku nacistického Nemecka je vtiahnutá aj slovenská armáda. Začiatkom januára 1942 ako vojenský duchovný je odvelený na nemecko-sovietsky front - do Sovietskeho zväzu. Napriek tomu, že nesplnenie rozkazu znamenalo predčasné penzionovanie, rozhodol sa radšej pre túto alternatívu. Očakávané penzionovanie neprišlo, ale prišlo preloženie na Veliteľstvo pozemného vojska do Banskej Bystrice. Okamžite po svojom príchode nadväzuje kontakt s antifasisticky zmýšľajúcimi dôstojníkmi pracujúcimi v odbojovej skupine Victoire. V novembri 1942 prichádza nový povolačiaci rozkaz na nemecko-sovietsky front, a tak proti svojej vôli ako vojenský duchovný odchádza do bývalého Sovietskeho zväzu. Prostredníctvom kázni vychádzajúcich z kresťanskej vierouky vplýva na slovenských vojakov, aby nebojovali proti svojim slovanským bratom. Z východného frontu ako „talizman“ si priniesol vojenské pušky, ktoré ukrýl

na povale a neskôr venoval mjr. Jozefovi Markove a ten zase partizánom.

Daniel Kováč po návrate z nemecko-sovietskeho frontu sa stáva veľkým kritikom vtedajšieho politického režimu, a tak sa v máji 1944 dostáva do vojenskej väznice v Bratislave. Po poldruhu mesačnej „prevýchove“ je podmienene prepustený na slobodu. Je to práve v čase vrcholiacich priprav SNP. Prioritou mjr. duch. D. Kováča je predovšetkým vybudovanie vojenskej duchovnej správy. Preto do armády začína povolávať spoľahlivých záložných dôstojníkov – kňazov naklonených myšlienke obnovenia Československa. Má aj veľkú zásluhu na zriadení vysielačky LEO, ktorá udržiavala spojenie s londýnskou emigračnou vládou. Sídlo vysielačky bolo vzdialené len pár sto metrov od veliteľstva.

Daniel Kováč počas SNP bol gen. Jánom Goliánom veliteľom 1. Československej armády na Slovensku poverený funkciou styčného dôstojníka medzi sovietskou vojenskou misiou a Veliteľstvom 1. ČSA na Slovensku, pretože dobre ovládal ruský jazyk. Okrem sovietskej vojenskej misie udržiaval tiež kontakty s členmi americkej a britskej vojenskej misie konkrétne s por. J. G. Micanom a por. Johnom Schwartz-Krizanom.

Po dvojmesačných ťažkých bojoch povstanci ustupujú do hôr. Daniel Kováč so svojou skupinou z Banskej Bystrice ustupuje na Donovaly, kde ukrýva vysielačku a matriku padlých povstaleckých vojakov a partizánov. Z Donovalov cez hrebene Nízkych Tatier prechádza do Slovenského rudohoria do priestoru Dubovej. Z vlastných zdrojov a peňazí zverených od plk. Vojtecha Danieloviča podporuje rodiny perzekvovaných odbojárov a v jeho byte v Banskej Bystrici nachádzajú dočasný úkryt mnohí účastníci SNP. Odbojová činnosť D. Kováča neunikla pozornosti príslušníkov MNO na čele, ktorého stál gen. Štefan Hašík a na Kováčovu „hlavu“ vypisuje odmenu 10 000 korún. Snaha dostať odbojného kňaza do väzenia bola márna.

Po oslobodení sa púšťa do budovania vojny zničenej vlasti. Radosť zo slobody netrvá dlho. Po februári 1948 nastávajú veľké spoločenské zmeny. Plk. D. Kováč zažíva veľké sklamanie. „Odmenu“ za účasť v protifašistickom odboji a SNP mu je prepustenie z armády a uväznenie na základe vykonštruovaných „dôkazov“ viny proti ľudovodemokratickému zriadeniu. Ešte predtým pre banskobystrický cirkevný zbor zachraňuje budovu tzv. Kuzmányho spolku, ktorú vysväcuje za modlitebňu, a tým tento majetok nebol zabavený a mohol slúžiť členom banskobystrického cirkevného zboru.

Po prepustení z „ľudovodemokratickej“ väznice žije v ústraní od spoločenského diania. Zomiera 29. 8. 1974. Rehabilitovaný je v roku 1991 v hodnosti plukovník in memoriam.

Daniela Baranová

POZVÁNKA

Som tu, hneď prídem!

Pavel Novák (1908 – 1991)

Všestranne angažovaný úspešný športovec, futbalista, hokejista, lyžiarsky reprezentant, tréner a organizátor, majster slovnej svojráznosti, nezabudnuteľná osobnosť športového a spoločenského života Banskej Bystrice 20. storočia

29. júna 2019 si pripomíname 111. výročie narodenia tohto neobyčajne aktívneho človeka, dobrého kamaráta, vtipného spoločníka, autora neprehľadného množstva humorných príbehov a anekdot, ktorý sa desiatky rokov podieľal na vytváraní onoho, na celom Slovensku vychýreného génia loci - mesta pod Urpinom.

V **piatok 28. júna o 14.00 h** sa bude konať slávnostné odhalenie pamätnej tabule venovanej legendárnemu Palovi Novákovi, na **Hornej Striebornej č. 21**, v dome, v ktorom strávil vyše 60 rokov svojho na

Jeden z najlepších slovenských pretekárov 20. a 30. rokov Pavel Novák pred cieľom lyžiarskych pretekov v Národnej ulici

udalosti a pre neho typické aktivity bohatého pozemského bytia.

Pamätnú tabulu realizovalo Mesto Banská Bystrica, za čo mu patrí uznanie a vďaka!

O grafické stvárnenie sa zaslúžil Ivan Janovec, pri výbere typu písma mal posledné slovo Pamiatkový úrad.

Pozývame všetkých dobových pamätníkov a Paľových priaznivcov, ktorí si zachovali Paľa Nováka vo vďačnej spomienke na stretnutie v **piatok 28. júla o 14.00 h na Hornej Striebornej č. 21**.

Knihu o Paľovi Novákovi vydalo v r. 2018 OZ PERMON, kde si ju môžete objednať (tel.: 0905 265784)

NAK SA TI TAM HOREKÁ V NEBI FAJNO VO DARÍ, PAĽKO!

Mesto Banská Bystrica a vďační pamätníci v r. 2019.

Dušan Klimo

ANTON BENEDIKT SCHMIDT

Mestský hrad v Banskej Bystrici je najvýznamnejšou Národnou kultúrnou pamiatkou mesta. V jeho útroboch sú dnes verejnosti skryté poklady európskeho významu, preto Permon na svojich stránkach predstavuje čitateľom majstrov dláta či štetca a ich umelecké prejavy. Najrozsiahlšie výtvarné dielo v Banskej Bystrici je umiestnené vo farskom kostole Nanebovzatia Panny Márie. Bolo to posledné veľkolepé výtvarné dielo neskorého baroka, pochádzajúce z dielne absolventa viedenskej akadémie, Antona Schmidta, ktorý pôsobil trvale na Slovensku od polovice 40. rokov 18. storočia. Predovšetkým v stredoslovenských banských mestách.

Viedenský rodák, pochádzal z umeleckej rodiny. Pokrstený bol ako Johannes Benedictus Antonius. Do tajov maľovania sa dostal v ateliéri svojho otca, u ktorého pravdepodobne získal zručnosť aj v maľovaní pravej fresky, pretože viedenská akadémia, ktorú absolvoval v rokoch 1729–1733, nepripravovala svojich študentov maľovaniu pravej fresky. Anton aj po skončení akadémie pokračoval v maľovaní po otcovom boku. (Okrem rakúskej maliarskej školy bol inšpirovaný benátskym, neapolským a francúzskym maliarstvom). Z jeho rannej tvorby sa zachoval len jeden kvalitný obraz zasnúbenie Panny Márie v kaplnke Curhausu pri Dóme sv. Štefana (1742). Z obdobia 30–tych a 40-tych rokov nie sú zatiaľ známe žiadne iné diela. Profesionálne mimo Viedne začal A. Schmidt pôsobiť ako pomocník u cisárskeho divadelného maliara G. G. Bibieny v Ebenthale pri výzdobe Koháryovského kaštieľa v rokoch 1737–1745. Schmidtovi je pripisovaná výzdoba kaplnky kaštieľa.

Spoluprácu s ním nadviazali ako prví na Slovensku banskobystrickí jezuiti. Chceli akademického maliara z Viedne a u majstra Schmidta si objednali pre farský kostol Nanebovzatia Panny Márie v Šáhách hlavný oltárny obraz a dva obrazy pre bočné kaplnky kostola. Potom jezuiti objednali pre banskobystrické kolégium obrazy troch jezuitských svätcov (dnes v Stredoslovenskom múzeu v B. Bystrici a pre refektár - jedáleň kolégia v B. Bystrici obraz Zázračné nasýtenie) je uložený v biskupskom paláci v B. Bystrici. V stredoslovenskom múzeu je ešte bývalý oltárny obraz Sv. František Borgia. Vo farskom kostole v B. Bystrici je uložený z roku 1742 obraz Oslávenie Sv. Jána Nepomuckého pri Hrone pod Urpínom, ďalej vo farskom kostole sú olejomalby na plátne Panna Mária Pomocná a Sv. Jozef (pôvodne obojstranne maľovaná zástava banskobystrického cechu kolárov). V katedrálnej kostole sv. Františka Xaverského sa zachoval len jeden obraz A. Schmidta - Sv. Jozef Pestún.

Anton Schmidt v polovici 40-tych rokov 18. storočia presídlil z Rakúska do Banskej Štiavnice, kde v roku 1752 bol prijatý za mešťana a kde sa stal dominantným umeleckým majstrom pre stredoslovenské banské mestá až do svojej smrti v roku 1773. Do B. Štiavnice prichádza už ženatý. Žiaľ, všetkých šesť detí pravdepodobne zomrelo ešte v detskom veku a manželka Anna zomrela v roku 1757.

Príchod akademického maliara z Viedne mal priaznivú odozvu v rodine Kohárov, ktorá mala s ním skúsenosť v rakúskom Ebenthale a v radoch mestských donátorov (reprezentovali ich komorskí grófi a vysokí cirkevní hodnostári stredoslovenských banských miest). Jeho tvorba upútala predovšetkým jezuitov, ktorí v tom čase revitalizovali znovu získané kostoly v stredoslovenských banských mestách a ich okolí. A. Schmidt sa stal dominantným umelcom na najznámejšej stavbe B. Štiavnice tých čias - kalvárie v rokoch 1745-1751. Potom vytvoril súbor oltárnych obrazov pre kostol sv. Kataríny (dnes v Slovenskom banskom múzeu v B. Štiavnici sú 4 obrazy), v ktorom sú tiež Schmidtove obrazy z fary zo Štiavnických Baní, z kostola v Banskej Belej a päť portrétov hlavných komorských grófov. Takmer súčasne v rokoch 1747-1754 tvoril výzdobu kaštieľa Koháryovcov vo sv. Antone.

Ocenenie majstra Schmidta sa prejavilo aj tým, že dostal ponuku na výzdobu kláštorného kostola piaristov v Prievidzi 1749–1750. Do Prievidze sa vrátil ešte v roku 1756. Obrazy vytvorené pre kolégium piaristov sa spolu s tromi portrétmi rodiny Pálffyovcov maľovanými rovnako v Prievidzi dostali do bojnického múzea - je súčasťou Slovenského národného múzea. V tom istom roku 1756 neodmietol ponuku jezuitov na fasádovú maľbu bývalej rezidencie jezuitov v B. Štiavnici. O dva roky neskôr v roku 1758 vytvoril freskovú výzdobu prístenej kaplnky sv. Jána Nepomuckého pod kaštieľom vo sv. Antone.

Mimoriadne rozsiahle dielo vytvoril v závere 50. rokov 18. storočia v Kremnici. V bývalom farskom kostole Blahoslavenej Panny Márie

(kostol asanovali v roku 1880), okrem freskovej výzdoby, vytvoril obrazy pre hlavný oltár a bočné oltáre. Potom sa podieľal na výzdobe Lorentánskej kaplnky pri tamojšom kláštornom kostole františkánov. Obrazy z obidvoch objektov sú dnes uložené v SNG v Bratislave.

Zvláštnosťou jeho tvorby boli návrhy slavobrán (realizoval ich Stanetti) a streleckých terčov pre banské mestá pri návšteve Františka Lotrinského v roku 1751 a synov Márie Terézie v roku 1764 v stredoslovenských banských mestách.

Záver výtvarnej činnosti Schmidta je spojený s pôsobením v Banskej Bystrici. Najprv to bola výmalba interiéru kaplnky sv. Jána Nepomuckého pod Urpínom v roku 1764. Pôvodne drevená kaplnka pochádza z roku 1721 (Ipoly hovorí, že vznikla v roku 1727). V roku 1767 drevenú stavbu nahradila murovaná. Prioritné bolo súsošie svätca s krucifixom v ruke a puttom pri nohách, ktorého autorstvo je pripisované D. Stanettimu. Maľbu na stene popisuje J. Medvecký nasledovne, „znázorňovala Boha Otca s Duchom svätým na nebesiach, s figúrou veľkého anjela držiaceho zlatú korunu nad hlavou sv. Jána. Kompozíciu dotvárali ďalší letiaci anjeli s vencami ruží a ľalíí a okriedlené anjelské hlavičky okolo Panny Márie s dieťaťom a hviezdou gloriolou, sediacej na oblakoch“.

Z pôvodne drevenej kaplnky by mohol pochádzať Schmidtov oltárny obraz Oslávenie sv. Jána Nepomuckého z roku 1749, ktorý je v inventári farského kostola v B. Bystrici.

Po veľkom požiari chrámu v roku 1761, v rokoch 1766–1767, v r. k. farskom kostole Nanebovzatia Panny Márie v B. Bystrici namaľoval Anton Schmidt svoje najrozsiahlšie freskové dielo (Ipoly hovorí, že pôvodne mal vymaľovať aj steny farského kostola). Požadovaná suma 1600 zlatých bola veľmi nízka a autor v nej prihladal k problémom mesta po rozsiahlom požiari (bola mu vyplatená po urgencii chorého maliara v roku 1768).

Fresková výzdoba zjednotila interiér spolu s mobiliárom do všumeleckého neskorobarokového celku. „Maľby ovplyvnené rokokovým štýlom oslavujú patrónku kostola a jej Nanebovzatie, ktoré z nej učinilo kráľovnú nebies“. A. Schmidt previedol v tomto priestore celú škálu svojho umeleckého majstrovstva, nadväzujúceho na najväč-

ších majstrov talianskeho baroka pozzovského smeru. Využívajúc zákonitosti optického klamu otvoril pomocou stĺpovej architektúra priehľady do nebies a spojil tak chrámový priestor s nekonečnom.

Vo svätyni veľká maľba Apoteóza Panny Márie – Panna Mária bohodíčka adoruje najsvätejšej trojici, ktorá ma pre ňu pripravenú korunu.

V hlavnej lodi veľká maľba – Pád anjelov: veľkolepá iluzívna architektúra a postavy cností – Nádej, Láska v strede s monogramom mena Márie. Nadol letiaci archanjel bleskami zráža modloslužobníka a Satana. (V rohoch postavy štyroch cirkevných otcov).

Úzka maľba: Alegória viery – s krížom a kalichom s hostiou.

Úzka maľba: Zoslanie Ducha svätého – Anjeli nesú kruh „Imago mundi“, v ktorom sú postavy panny Márie ožiarenej Duchom svätým, sv. Ján Krstiteľ a sv. Kataríny. Nad organom – Anjelsky koncert, na bokoch sú muzikanti s vtedajšími nástrojmi a v dobových odevoch, namaľovaných na iluzívnych balkónoch po bokoch klenby na chóre. Muž s portrétovými črtami v pozadí na balkóne vľavo je pravdepodobne autoportrétom autora fresky- Antona Schmidta.

Náročnosťou ikonografického programu i výtvarným stvárnením sa banskobystrické fresky radia k vrcholným dielam neskorobarokového monumentálneho maliarstva na našom území. Po dokončení klenby farského kostola v Banskej Bystrici v roku 1767 vážene ochorel. Po tomto čase už nebol schopný umeleckej činnosti. Zomrel 30. 1. 1767 v B. Štiavnici.

Dominantnou výtvarnou tvorbou Antona Schmidta boli cirkevné objednávky – monumentálne fresky a oltárne obrazy. Okrem nich maľoval kostolné závesné obrazy, krajinné scenérie, žánrové galantné výjavy, portréty komorských grófov, mešťanov a menšie obrázky najrozmanitejších žánrov. Tvoril aj netypické strelecké terče, výšné štíty, kostolné zástavy, maľované tapety či paravany. Zachované sú návrhy slavobrán na počesť cisárskych návštev v B. Štiavnici, Kremnici a B. Bystrici. Jeho obrazy a kresby sú dodnes uchovávané v sakrálnych objektoch a v Historickom múzeu mesta vo Viedni, Slovenskej národnej galérii v Bratislave, v Slovenskom národnom múzeu v Bratislave a v Bojniciach, v Slovenskom banskom múzeu v B. Štiavnici, Mestskej galérii Jozefa Kollára v B. Štiavnici, v Múzeu minci a medailí v Kremnici, v Stredoslovenskom múzeu v B. Bystrici. Nemožno obísť ani tvorbu obrazov pre vidiecke r. k. kostoly v: Kostolnej Vsi, Ladomierskej Vieske, Kremnických Baniach, Hodruši – Hámroch, Štiavnických Baniach a Banskom Studenci, Hontianskych Nemciach, Banskej Belej, Detve, Šáhách i Brhlovciach.

Jozef Ďuriančík

Interiér farského kostola v Banskej Bystrici

ČO VŠETKO SI VYSTÁLO MESTO A OBYVATELIA BANSKEJ BYSTRICE

V histórii Banskej Bystrice postihlo mesto a jeho obyvateľov mnoho pohrôm, ktoré vystriedali relatívne pokojné obdobia. Boli to nielen pohromy spôsobené živlami, ale aj rôznymi povstaniami, vojnami a politickými zmenami.

Rekonštrukcia najstaršieho erbu Banskej Bystrice

Zničenie pôvodnej osady tatárskym vpádom a rozohnanie banských obyvateľov osady Villa nova (Nová Ves) do hôr môžeme pokladať za prvú pohromu a to ešte pred nadobudnutím vzhľadu mestiečka.

Založenie mesta – v roku 1255 uhorský kráľ Belo IV. povolil Sasom aby z osady Villa nova (Nová Ves) vytvorili mesto a poskytol im príslušné kráľovské privilégiá, ktoré potvrdili i rozšírili jeho následníci na tróne (Štefan V., Ladislav IV., Ondrej II., Karol Róbert, Ľudovít Veľký, Matej Korvín, Vladislav II., Ľudovít II., Ferdinand I. a Matej II.). Tieto výsady potvrdili i krajinské snemy a hespuckovali ich aj vyslaní kráľovskí komisári.

Husitská expanzia – po porážke Žigmunda Luxemburského v roku 1420 a 1422 husitami títo cez horské priechody prenikali na Slovensko a všade rozsievali smrť. Banskú Bystricu však nenapadli, ale dostala do područia Jána Jiskru, čo mesto bez úhony prečkalo.

Osmanské nebezpečenstvo si vyžiadalo nové opevňovanie mestského zámku v roku 1543 a v roku 1589 výstavbu kamenných hradieb. Od roku 1608 postavili kamenné hradby s baštami aj okolo mesta. Vytvoril sa dômyselný signalizačný systém (vartovky). Osmanské jednotky prenikli len do okolia a našťastie nie do mesta samotného.

Požiare často pustošili mesto. V apríli 1500 vyhorelo celé mesto, v roku 1555 ľahla popolom Dolná ulica, v roku 1591 Horná ulica po čom vypukol hladomor. Ďalší požiar bol za povstania Štefana Bočkaja v roku 1605, potom v apríli 1653 zhorela celá Horná ulica aj s vežou verejnej väznice. K najväčšiemu požiaru mesta došlo v roku 1761 (132 obetí). Väčší požiar sa vyskytol aj v roku 1883.

Banické povstanie – v auguste 1526 ozbrojení baníci zo Starých Hôr a Španej Doliny obsadili mesto, uväznili komorského grófa a podpálili domy niektorých mešťanov. Patricijovia sa zachránili v zámockom kostole do príchodu vojska, ktoré vzburu potlačilo, Štyroch vodcov popravili a ostatní ušli.

Útoky kobyliek v rokoch 1546 a 1547 vyplienili celý chotár mesta.

Stavovské povstania poriadne vytrápili mesto. Bočkajovci v roku 1605 vypálili a vyplienili mesto (vydržal len mestský zámok). Mnoho obrancov zahynulo. Počas povstania Gabriela Betlena v roku 1619 mešťania vydali mesto veliteľovi jeho vojska, čím sa pomery v meste nenarušili. Počas povstania Juraja Rákóciho v roku 1644 mešťania zložili sľub vernosti veliteľovi jeho vojska čo ich uchránilo od represálií. Aj počas povstania Imricha Tököliho v roku 1674 sa mesto vzdalo veliteľovi jeho vojska. Po rozprášení Tököliho vojska pri Sv. Kríži mešťania odovzdali kľúče od mesta veliteľovi cisárskej armády, čo ich však od rabovania vojakov nezachránilo. Po oživení Tököliho povstania v roku 1683 sa mesto muselo zdať veliteľovi jeho vojska aby zabránili úplnému vyrabovaniu, no aj tak mesto zanechali celkom rozvrátené. V roku 1684 Tököliovci znovu napadli mesto, ktoré bránila nemecká posádka a šľachtici. Spása prišla z nebies v podobe prudkej búrky a silného lejaku, ktorý donútil vojsko sklamaného nepriateľa k ústupu a odťahnutiu. Počas povstania Františka II. Rákóciho v roku 1703 museli do mesta vpustiť jeho vojsko, ktoré však napriek sľubu vernosti v meste rabovalo. Po porážke Rákóciho vojsk pri Trenčíne, v roku 1708 vstúpila do mesta päťtisícová cisárska armáda, ktorá tu spôsobila veľa strádania, škôd a nepríjemností až do ich odvelenia z mesta.

Morové epidémie boli v Uhorsku časté, ale Banská Bystrica sa opatreniami viacerým vyhla. Mor v roku 1601 si v meste vyžiadal údajne niekoľko tisíc obetí, po ktorom nasledoval mor hovädzieho dobytku. Mnoho obyvateľov podľahlo moru aj v roku 1645 a v roku 1679 morová pliaga takmer vyľudnila mesto, keď za jediný deň zomrelo aj 50 ľudí. Mor prepukol aj počas Tököliho a Rákócioho odboja. V roku 1831 v okolitých obciach prepukla cholera. V roku 1849 sa cholera

vyskytla v tábore ruských vojsk pri Radvani, kde zomierali 3 – 4 denne, miera úmrtnosti mešťanov však bola nízka.

AKO PLYNUL ČAS

Arpádovský erb

Rakúsky znak

Uhorské kráľovstvo

ČSR od r. 1920

Slovenský štát

Povojnová ČSR

ČSSR

Vododne sužovali mesto v rokoch 1543, 1575, 1652, 1661, 1687, 1692, 1710, 1713, 1725, 1784, 1813, 1847, 1853, 1899, 1931, 1960, 1965, 1974. Zatápali nižšie položené časti mesta pozdĺž Hrona, ničili drevené mosty a okrem materiálnych škôd spôsobili aj obeť na životoch.

Maďarizácia v meste zosilnela po Rakúsko – Uhorskom vyrovnaní v roku 1867 a najmä po roku 1907 (Aponyho zákon). Maďarčina sa stala úradným jazykom. Slovenských profesorov gymnázia nahradili maďarskými.

Zánik Uhorska. Prvá svetová vojna poznačila aj Banskú Bystricu hoci bola v zázemí. Do mesta presunuli 1.100 rakúsko-uhorských vojakov čím sa počet obyvateľov takmer zdvojnásobil, čo ovplyvnilo chod mesta vo všetkých sférach. Prejavoval sa nedostatok potravín. Pri obci Majer postavili najväčší vojenský lazaret v Uhorsku a pri ňom vojenský cintorín. Došlo k rekvirácii kovov a iných materiálov. Po porážkach sa rakúsko-uhorská armáda rozpadala aj v zázemí (v meste 3.11.1918) pričom dochádzalo k anarchii, násilniu a plieneniu.

Po vzniku Československej republiky v roku 1918 sa mesto stalo jej súčasťou. Časť obyvateľov maďarského pôvodu opustilo mesto. Rozhodujúce posty obsadila česká inteligencia. Postup maďarských červených gárd Bélu Kúna z obsadeného Zvolena na Banskú Bystricu v júni 1919 zastavili jednotky československej divízie vedené plukovníkom Josefom Šnejdárkom pod Badínom.

Po vzniku Slovenského štátu v roku 1939 časť obyvateľov českého pôvodu, ktorá tu nemala rodinné väzby musela opustiť mesto i Slovensko. V roku 1942 dochádza k odsunu židov z mesta. Vyvezených bolo celkovo 536 osôb, čo predstavovalo 56 % židovského obyvateľstva a ich majetok arizovali. Rozhorela sa druhá svetová vojna.

Slovenské národné povstanie vypuklo v auguste 1944 a mesto sa stalo jeho politickým, administratívnym i vojenským centrom. V prvých dňoch septembra nemecké letectvo bombardovalo mesto (poškodili budovu vysielača, Turzov dom a i.). Koncom októbra prenikli fašisti do mesta. Ešte pred ústupom do hôr povstalci zničili všetky mosty. Nasledovali represálie, väznenie vyše 2000 osôb, popravy na Mičinskej ceste, v Kremničke (747 obetí) i vo vzdialenejšej Nemeckej (900 obetí). Ešte v polovici marca 1945 fašisti vypálili obce Kalište (už nebola obnovená) i Baláže.

K oslobodeniu mesta došlo dňoch 25. – 26. marca 1945 jednotkami sovietskej a rumunskej armády. Do začiatku apríla ešte pokračovalo ostreľovanie mesta nepriateľom. Pouličné boje si vyžiadali životy 59 vojakov - osloboditeľov.

K obnoveniu Československej republiky došlo po skončení II. svetovej vojny a mesto sa stalo jej súčasťou. V roku 1948 sa dostal k moci komunistický režim. Do roku 1950 boli zoštatnené všetky súkromné podniky a firmy na území mesta, dochádzalo k prenasledovaniu veriacich i predstaviteľov cirkví. Od roku 1950 začali politické procesy, vysídľovanie „nespofahlivých živlov“ z mesta (akcia B), na dedinách násilné zakladanie JRD.

Od júla 1960 sa mesto stalo súčasťou Československej socialistickej republiky (ČSSR). V roku 1968 demokratizačný proces zmaril vpád vojsk Varšavskej zmluvy a začala sa okupácia sovietskou armádou. Nasledovala „normalizácia“ s čistkami v strane i spoločnosti. Od roku 1969 sa ČSSR stala federáciou.

Sloboda sa dostavila po zvrhnutí totalitného režimu v roku 1989. Od roku 1990 sa mesto stalo súčasťou Českej a Slovenskej Federatívnej Republiky (ČSFR) až do rozdelenia štátu a od roku 1993 je súčasťou Slovenskej republiky. Temnou stránkou je, že privatizáciou mesta zanikol priemysel, rozmohla sa korupcia, kriminalita a nezamestnanosť.

Je pozoruhodné, že Banská Bystrica sa vždy vedela spamätať zo všetkých rán osudu a pozdvihla sa k ešte väčšiemu rozkvetu.

Július Burkovský

ČSFR

Slovenská republika

POHRONSKÁ HRADNÁ CESTA

V roku 2019 vám predstavíme ďalší zaujímavý produkt cestovného ruchu v rámci Banskobystrického kraja pod názvom Pohronská hradná cesta. Oboznámime vás s ruinami a zrúcaninami hradov popri rieke Hron, ktoré budete môcť osobne navštíviť a spoznať vo voľnom čase.

Pohronská hradná cesta obsahuje 14 objektov:

1. Hrad Breznica – Tekovská Breznica, okr. Žarnovica
2. Hrad Rudno – Rudno nad Hronom, okr. Žarnovica
3. Hrádok Sokolia skala – Tekovská Breznica, okr. Žarnovica
4. Strážna veža Luchtov – Tekovská Breznica, okr. Žarnovica
5. Kaštieľ Žarnovica, okr. Žarnovica
6. Kláštor Hronský Beňadik – Hronský Beňadik, okr. Žarnovica
7. Hrad Revište – Revištské Podzámčie, okr. Žarnovica
8. Hrad Šášov – Šášovské Podhradie, okr. Žiar nad Hronom
9. Hrad Teplica – Sklené Teplice, okr. Žiar nad Hronom
10. Hrad Peťuša – Ostrá Lúka, okr. Zvolen
11. Hrad Žakýl – Podhorie, okr. Banská Štiavnica
12. Hrad Zvolen – Pustý hrad – Zvolen, okr. Zvolen
13. Zvolenský zámok – Zvolen, okr. Zvolen
14. Mestské opevnenie Nová Baňa – Nová Baňa, okr. Žarnovica

V tomto čísle vám predstavíme prvé štyri.

1. Hrad Breznica – 445 m n.m.

Nachádza sa v obci Tekovská Breznica okres Žarnovica. Objavíme tu už len pozostatky hradných múrov a pôdorys zaniknutého hradu na strmom vrchu zvanom Hrádok v nadmorskej výške 445 m. Vyčnieva na západnom okraji Štiavnických vrchov, presnejšie určenie juhovýchodne od obecného kostola.

Výstup na samotný hrad je stredne náročný do strmého kopca s prevýšením 245 m. Po zelenej turistickej značke smerom na Priesel – Devičany sa ocitneme na vrchu Hrádok, na ktorom stál hrad Breznica existujúci pred rokom 1240. Vznikol ešte pred vpádom Tatarov (mongolských vojsk). Roku 1331 sa ho zmocnil Matúš Čák Trenčiansky ešte pod názvom castrum Berzenche. Už v roku 1411 bol poškodený a preto sa aj uvádzal ako castrum fractum – poškodený hrad. Roku 1441 ho obsadili Jiskrové vojská a zanikol po roku 1732. Ako pustol, tak ho rozebrolí na stavebný materiál.

Výstup až na vrch Hrádok môže trvať približne 45 minút až jednu hodinu. Jeho pozíciu si môžete nájsť na mape VKU – Harmanec č. 138 – Štiavnické vrchy, mierka 1:50 000

2. Hrad Rudno – 416 m n.m.

Nachádza sa nad obcou Rudno nad Hronom okres Žarnovica. K uvedeným pozostatkám zaniknutého stredovekého hradu na vrchu Ivankovo, južne od obce v nadmorskej výške 416 m sa môžeme dostať po červenej turistickej značke, ktorá prechádza popri vrchu Hrádok

na ľavej strane. Hrad vznikol približne v 12. až 13. storočí na ochranu cesty do Pukanca. Dnes existujú už len pozostatky muriva hradu a priekopa. Značka vedie v smere Veľký Žiar-sedlo Latriská.

V blízkosti kostola sa stretávajú dve turistické značky: zelená s červenou. Pokračujeme po červenej značke až ku vrchu Ivankovo v lokalite Kaštieľ. Celá trasa je približne 3 km dlhá s 201 m prevýšením a prideme tam asi za 1,30 h. Situovanie hradu si môžete nájsť v mape VKU – Harmanec, č. 138 – Štiavnické vrchy, mierka 1:50 000.

3. Hrádok Sokolia skala – 370 m n.m.

Hrádok sa nachádza v obci Tekovská Breznica v blízkosti hradu Breznica, od ktorého je vzdialená približne 200 m. Pre výstup na spomínaný hrádok – Sokolia skala platí rovnaká obtiažnosť ako na hrad Breznica, keďže sa nachádzajú v jednom priestore. Z dôvodu lepšej kontroly cesty idúcej Chválenskou dolinou smerom na Devičany a ďalej na Pukanec bol postavený Hrádok na Sokolej skale v blízkosti hradu Breznica, lebo skala zakrývala výhľad do Chválenskej doliny.

Na uvedenom mieste zostali už len pozostatky hrádka. Na výstup k hrádku použijeme cestu po zelenej turistickej značke smerujúcu do Chválenskej doliny. Prejdeme cez ruiny hradu Breznica a pokračujeme ďalej na Sokoliu skalu v Tomanovom rígli. Situovanie Hrádku Sokolia skala si môžete nájsť v mape VKU – Harmanec, č. 138 – Štiavnické vrchy, mierka 1:50 000.

4. Strážna veža Luchtov – 369 m n.m.

Nachádza sa v lokalite Luchtov, čo je dnešná časť obce Tekovskej Breznice v nadmorskej výške 369 m n. m., z ktorej sa zachovali len zvyšky múrov veže. Prístup k nej je z miestnej časti Tekovskej Breznice nazývanej Luchtov, od ktorej je vzdialená približne jeden kilometer južne.

V súčasnosti je lokalita využívaná na pestovanie stromčekov v lesnej škôlke. Nie je tam oficiálne žiadna turistická značka, len ak by nejaké miestne značenie vymysleli domáci občania. Aj tak treba ísť po vstupe do obce Tekovská Breznica vpravo k rybníčku s názvom „Luchtov“, kde by mala byť hájovňa a pokračujeme stále rovno po asfaltovej ceste (nie do doliny Luchtová).

Na ďalšom kopci je tzv. kameňolom so závorou a za ďalšou dolinou (približne pol kilometra) je potreba už stúpať na kopec, kde sa nachádza spomínaná veža. Tá pravdepodobne slúžila len ako hláska, strážne miesto, signalizácia od roku 1564.

Pod kopcom sa nachádza aj poľovnícka chatka. Zo samotného vrchu by ste mohli mať pekný výhľad na Beňadický kláštor a možno stretnete aj diviaky. Približnú situáciu polohy strážnej veže môžete nájsť v mape VKU – Harmanec č. 138 – Štiavnické vrchy, mierka 1:50 000.

Ján Vicen